

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун
1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

БИБЛИОТЕКА
РЕСПУБЛИКИ ТЫВА
ИМ. А.С. ПУШКИНА

№ 37
(17525)

2008 чылдың
АПРЕЛЬ 10,
четверг

Садар өртээ
4 рубль.

ТЫВАНЫҢ БАШТЫҢЫ ТЕРГИИН ГУБЕРНАТОРЛАРНЫҢ САНЫНДА КИРГЕН

Делегейниң политиктиг экспертиза институту болгаш Россияның Политиктиг конъюнктура төвү Россия Федерациязының губернаторларының политиктиг туружунуң болгаш ажил-чорудулгазының дугайында ийги рейтингини белеткээн.

Чаа рейтингге мурнуку хевээр 5 баллдыг шкаланы ажылгаан. Чээрби эксперт-политологтун, журналистерниң, регионнарның ажил-агыйын шинчилеп көргөннерин, ол ышкаш федералдыг эрге-чагырга органнарының төлээлериниң салган айтырыгларына харыылары-биле долдурган анкеталарны рейтингиниң түннелин үндүрерде кол

документ кылдыр ажылгаан. Ийги рейтингиниң түннелин езугаар алырга, Россия Федерациязының 20 губернатору беш демдекти алган. Оларның аразында Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол кирип турар. Беш демдекти алганнарга Рамзан Кадыров (Чечня), Аман Тулеев (Кемерово), Валентина Матвиенко (Санкт-Петербург), Александр Хлопонин (Красноярск), Николай Федоров (Чувашия), Теймураз Мамсуров (Сонгу Осетия), Вячеслав Наговицын (Бурятия), Владимир Якушев (Тюмень) болгаш өскелер-даа хамааржыр.

www.tuvaonline.ru

УДУРТУЛГА КАДРЛАРЫНЫҢ КОНКУРУЗУ

ТР-ниң Чазаның Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хуурак Президент программаның талазы-биле республиканың улус ажил-агыйын удуртук кадрлар белеткээриниң организастыг айтырыгларын сайгарган хуралды янзы-бүрү яамыларның төлээлери-биле эрттирген.

Республика бо үеде улус ажил-агыйынның адырларының аайы-биле удуртукчу 10 специалисти шилип алыр уурлуг. Конкурск киржир кордакчы кижиниң назыны 40 харга чедир.

МИГРАЦИЯ АЙТЫРЫГЛАРЫН ЧУГААЛАШКАН

ТР-ниң Чазаның Даргазының оралакчызы Анатолий Дамба-Хууракка удурткан миграция айтырыгларын харыылаар Чазактың ведомстводан дашкаар Комиссиязы хуралын эрттирген.

2003 чылдың январь айда тургустунган Комиссия чоокку болгаш ырак-узак даштыкы күрүнелерниң хамаатыларын Тываның күш-ажыл рыногунга таарыштырар болгаш оларны ажылга хаара тудар чөпшээрелдер (квоталар) тургузар сорулгалыг. Амгы үеде күш-ажыл рыногунда тускай ортумак эртемниг болгаш кара ажил кылыр ажилчыннар кол черни ээлеп, ажил берикчилеринге чугула хереглетиин турар. Тываның улуг бүдүрүлгө черлериниң удуртукчуларына болгаш бот-сайгарлыкчыларга поварлар, экспедиторлар, кладовщиктер, экскаваторщиктер, бульдозеристтер, токарьлар негетинип турар. Аңаа хамаарыштыр Комиссия чөпшээрел бээрде, Тыва чурт-туг болгаш доозуп алган мергежилдиг, ажил тыппаан аныяк кижилерни ажилга хаара тударын колдап турар. 2008 чылдың даштыкы хамаатыларга берген квоталарның саны 308 болган, аңаа немештир 146 ажилчыга чагыг кирген бооп турар.

Кирген чагыгларга хамаарыштыр Комиссия кижигүннери профессионалдыг училищелерниң доозукчуларын Тывада бар бүдүрүлгө черлеринге стажировкасын

кандыг-бир даштыкы дылды ол билир, ажил стажы 5 чылдан эвээш эвес болур уурлуг. Сөөлгү 10 чылдың дургузунда 24 кижиге белеткелди эрткен, эрткен чылын 5 специалисти өөредип чоруткан. Ол талазы-биле күрүне планын амыдыралга боттандыраарын күүседир-биле оларның өөредилгезинге херек акша-хөреңги чарыгдалдарын тус черниң бюджетинден, бүдүрүлгө чериниң болгаш специалистерниң боттарының акшаларындан алыр.

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ.

эрттирерин саналдаан. Кызылдың №10 училищези бот-сайгарлыкчы Р.М.Рамзанов-биле бо чылын доозар хлеб быжырыкчыларын болгаш кондитерлерни белеткээр керээни чарган.

Тываның национал оркестри АКШ-тың хамаатызы, тыва кадайлыг, бичии уруглуг болгаш арыг тывалаар Шон Кузйкти үн режиссеру кылдыр ажилче хүлээп алган.

“Ойна” болгаш “Тыва” алдын тывар артельдериниң удуртукчулары ажилчыннар хаара тыртар немелде чөпшээрелдерни алган, ынчалзажок аар өртектиг машина-техника болгаш дериг-херекселдерге ажилдаары-биле дуржулга чок аныяктарны алыры күзенчиг эвезин чугаалап турганнар.

Ол ышкаш ТР-ниң Өөредилге яамызының сайыды Петр Морозовтун медеглээни-биле алырга, бо чылын республикадан дашкаар керээ езугаар дээди өөредилге черлерин дооскан 380 доозукчуну манап турар болгаш оларның хөй кезини ажилга хаара тудары берге апаарын дыңнаткан. Ынчангаш, бо берге байдалдан уштунарда, келир үеде шак мындыг бергелерге таварышпазы-биле моон соңгаар яамы, ведомство, бүдүрүлгө, ажил-агый болгаш тус черлерниң чагыргаларына дагызы, шыңгыы хыналдага алырын ол саналдаан.

Саяна МОНГУШ.

«Кадыкшыл» национал төлевилел КУР-ЧЕР СУУРДА УЧАСТОК ЭМНЕЛГЕЗИНДЕ

Эмчи сестразы Чодураа Хомушку.

Кур-Чер сумузуңуң девискээринге «Кадыкшыл» национал төлевилелди боттандыраарының айтырыгларын участок эмнелгезиниң педиатр эмчи сестразы Чодураа Хомушкуу харыылаар кылдыр дааскан болду. Оон-биле ужурашкаш, национал төлевилелди күүседир дээш чүнү кылып турарын сонуургаан бис.

Участоктуң улуг эмчизи Сергей Енааның удуртукчызы-биле эмнелге албан черинде 21 кижиге ажилдап турар, оларның иштинде бир дээди эртемниг эмчи, ортумак эртемниг 8 эмчи ажилдакчылары «Кадыкшыл» национал төлевилелди боттандыраар дээш элээн кызымак ажилдап келгенин Чодураа Маңнайовна эгезинде демдегледі. Чурттакчы чоннуң кадыының байдалын шинчилп көөрүнче, кадыкшылын экижидеринче угланган хемчеглерни сөөлгү үеде күштелдирген. Эрткен чылын ажилдап турар 73 кижиниң эмчи шинчилгезин эрттирер даалгалыг тургаш, 55 кижини шинчээ, өскелери тускай мергежилдиг эмчилерниң чедишпезинден шинчилгезин чедир эртпээн, бо чылын ол хемчегни уламчылаар. Өт аарыына, гриппке болгаш өске-даа аарыгларга удур тарылганы негелделерге дүүштүр доктаамал чорудуп турар. Өт аарыына удур 272 кижиге чогуур тарылганы эрткен, ол болза бердинген онаалданың 73 хуузу болган. Бо чылын 35-тен 55 харга чедир назылыг хамаатыларга өт аарыына удур тарылганы чорудар даалганы алгаш, бо ажилды эгелей берген, ам 171 кижиге тарылганы эрткен. Халас эмнер-биле хандырткан. Бо тарылганы үш катап чорудар болганда, ажил уламчылаашаан. Чоннуң кадыын быжылгаарынче угланган өске-даа хемчеглер алдынып турар. Участок эмнелгези ажилдап болгаш ажилдавайн

курдагыр аппаратты, улуг болгаш бичии кижилерниң электронуг деңзилерин болгаш өске-даа дерилгелерни алган.

Иелерниң, чаштарның кадыының байдалын доктаамал хайгаарап көөр, херек болу бергенде, чогуур эмчи дузазын

Аарыг кижиниң хан базыышкының эмчи сестразы Наталья Сундуйнуң хынап олурары.

чедирери эмчилерниң кол сорулганының бирээзи. Сааттыг херээженнерни чогуур хуусаазында учетка алгаш, тускай эмчи сестразы шинчидилгени эрттирп, эмчи дузазын чедирп турар. Божуур хуусаазы чоокшулап келирге, азы божуур бетинде эмнедир уjurга таваржы бергенде, Кызылдың божудулга бажыыныга чедирер. Эмчилер чалалга манап олурбайн, неделя санында чаш уруг төртүнгөн өгбүлге баргаш, иениң болгаш чаштың кадыының байдалын хынааш, эмчи дузазын чедирерин доктаамал болдурган. Шак мындыг хемчеглерни ал келгенинден, сумуда иелерниң болгаш чаштарның кадыының байдалы багай эвес деп, Чодураа Хомушку чугаалаар болду.

«Кадыкшыл» национал төлевилелди амыдыралга боттандыраар дээш республиканың кадык камгалал албан черлериниң ажилдакчылары бүгү-ле хемчеглерни ап турар. Кызыл кожуунуң Кур-Чер суурда участок эмнелгезиниң коллективи бо чугула хемчегни канчаар күүседип турарын аңаа баргаш, таныжып көргөн бис.

Кур-Чер сумузуңда чаштарның төртүтүнери сөөлгү чылдарда көвүдээн. 2006 чылда 19 чаштар төртүтүнгөн болза, 2007 чылда 31 четкен. Бо чылдың баштайгы чүглө үш айында безин 14 чаштар немешкен. Ынчангаш чоннуң саны өзүп турар.

«Кадыкшыл» национал төлевилелдиң уjur-дузазын, ажыын чон ортузунга суртаалдаарын участок эмнелгезиниң ажилдакчылары чугулага көрүп турар. Оон тодаргай херечизи эмнелгениң ханаларында аскан «Кадыкшыл» национал төлевилел, «Өг-бүлени планнаары», «Ие капиталы» болгаш оон өске-даа булуңнар болур. Ол ышкаш янзы-бүрү аарыглардан камгаланырының, оларны эмнээриниң дугайында сүмелерни чараштыр бижээш, аскан. Бо көскү суртаал материалдарының колдуун орус дылда бижээни тус черниң чурттакчыларына арай таарымча чок деп санадывыс, чүге дээрге оларның дыка хөйү орус

дылды эки билбес-ле болгай. Участок эмнелгезинде билин шыырак, арга-дуржулгазы улуг, даандырган херээнге ээ-харыы-салгалыг, кижилерниң кадыын камгалаар херекке бердинген кадрлар ажилдап турарлар. Оларга эмчи сестралары Елена Куулар, Татьяна Монгуш, Чодураа Хомушку, Надежда Аңгыр-оол, Наталья Сундуй болгаш өскелер-даа хамааржыр. Оларның ачызында эмнелге дээр ажилдыгларның бирээзинге санадып турар.

Участок эмнелгезинде чыдар аарыг кижилерни эмнээр эмнерни берип турар. Сумунуң чурттакчы чонунуң хереглээри эмнерни садар аптеканың суурда чок болуп турары элээн таарымча чок.

(Уланчызы 2-ги арында).

Тыва: РФ-тин Чазаның шиитпирин езугаар

ЭЛЕГЕСТИН ХӨМҮР-ДАЖЫН КАЗЫП ЭГЕЛЭЭН

«Енисейниң үлетпүр компаниязы» хаагы акционер ниитилелдин чигине директору Дмитрий Сахнонун дыңнатканы болза:

Тываның хөмүр-дажын казып тывар эргени бистиң «Енисейниң үлетпүр компаниязы» 2002 чылда ойнап алган. Элегестин хөмүр-даш тывар комплекзин тургузарына 33 миллиард рубльди чарыгдарын планнап турар. «Ж» марканың кокусталыр эки шынарлыг хөмүр-дажының курлавыры чижеглеп санаанынга езугаар алырга, 900 миллион тонна хире бар.

2008 чылдың февральдан бээр хөмүр-дашты казырың белекел ажилдарын чорудуп эгелээн. Апрель 3-те Элегестин хөмүр-дажының баштайгы тонназын казып тыпкан. Бо чылдың чайынында хөмүр-даштың үлетпүр тывыжын эгелээри көрдүнгөн. Хөмүр-дашты чер иштинден ажык арга-биле казып тывар эң ховар америк технологияны ажыглаар, ол болза болбаазыраңгай технологтуг, компьютержиткен кижилерге айыыл чок чорудулга болур.

«Енисей үлетпүр компаниязы» ажилдап эгелей бергениниң баштайгы чылында бир миллион тонна хире хөмүр-дашты, ооң дараазында чыл бүрүдө беш миллион тонна хире хөмүр-дашты, 2014 чылда шахта комплекзи төлөвилел езугаар долу күжү-биле ажилдай бээр, чылда 13,5 миллион тонна хөмүр-дашты казып тывар. Ынчангаш компания кокстальыр хөмүр-дашты казып тывар талазы-биле Россияда бирги черни, делегейге үшкү черни эзлей бээр. Компанияның казып алган хөмүр-дажын Абаканга автотранспорт-биле сөөртүп чедирери аар өртектиг ажил болуп турар. Демир-оруктуң ажыгдалга кирери хөмүр-даш тывыжының ажыкты дорт хамааржыр.

ДЕМИВИС КАДЫП АЛГАН БИС

Каа-Хем кожуунда «Тардан-Голд» кызыгаарлаттыңан харысалгалыг ниитилелдин чигине директору Александр Вамбольдт бистиң корреспондентивиске дараазында медээни берген.

Бистиң ниитилел Каа-Хем кожуунун Кундустуг сумунун девискээри Тардандан рудалыг алдынын тывыжын эгелей бергеш, социал-экономикадыг кады ажилдажылга дугайында керээни суму чагыргазы-биле чарып алгаш, ону амыдыралга боттандырат дээш демивис кадып алган ажилдап турар бис. Ниитилелде ниитизи-биле 300 хире кижиле ажилда хаара туттунган, оларның 132-зи Кундустугнуң болгаш тус черниң өске-даа суурларының чурттакчылары болуп турар. Ай санында сумунун бюджетинче чеди чүс муң ажыг рубльдин үндүрүүн шилчидип келген бис. Керээде айытканын езугаар сумунун төвүнге хаан ажаап,

өстүрер кажааны удавас тудар. Часкы тарылга болгаш күскү дүжүт ажаалдазы эгелээр санында-ла, кывар-чаар материалдар дузазын чедирип келген. Уруглар садын шефке алгаш, ажылынга дузаны чедирип турар, «УАЗ» автомашинаны белекке берген. Суурнуң чурттакчыларына ажылчын олуттарны тургузуп бээри-биле ниитилел бодунун хөреңгизи-биле пилораманы садып берген. Оон аңгыда дугуржулга езугаар тус черниң чурттакчыларындан эт болгаш сүт продуктуларын ниитилел ап турар. Ниитилел керээде айыткан хемчеглерни күүседип, сумунун социал экономиказын хөгжүдөр херекке үлүүн кирип эгелей берген. Суму-биле бистиң кады ажилдажылгавыс түннелдерлиг болурунга бүзүрөп турар бис.

Таан-оол ХЕРТЕК.

ЧАА ДАГ БУДУРУЛ-ГЕЗИНИН СОРУЛGAZY, КҮЧҮЗҮ

Элегес-Аксында хөмүр-дашты Енисейниң бүдүрүлге компаниязының иштинде кирип турар «Майнинг» КБК казып эгелээн. Бо кызыгаарлаттыңан ниитилелдин директору Александр Демченко бо чылда кылып ажилдарының дугайында мону дыңнатты.

2008 чылда оларның мурнунда ийи улуг сорулга салдыган. Бир дугаарында, хөмүр-дашты коксче шилчидип турар фабрикаларга Элегестин хөмүрүнүн шынарын хынап, шенээр. Ийи дугаарында, ол болбаазыраттыңан кокстун шынарын металлургия заводтарына шенээр. Шаа бо ийи улуг сорулгаларны боттандырада, дараазында ажилдарны кылып.

Бо чылын 250 муң тонна одаар хөмүрнү казар, бо хөмүрнү республика иштинге хереглекчилерге бээр. Бо ажилдың кырынга немей 300 муң тонна кокстальыр хөмүр-дашты каскаш, Саян артында, Европа талазында заводтарже чорудар. Хөмүр сөөртүрү-биле Минусинск хоорайда тускай АТБ тургустунуп турар, олар 25 тоннаның чүк сөөртүр машиналарын садып ап турарлар.

Элегес уургайына 70-75 кижиле ажилдаар. Ам ында ажилдап турар ажилчылар шупту Тыва чурттуг бооп турар. 420-500 аът күштүг моторлуг герман бульдозерлер, 4-6 куб м. япон погрузчиктер башкаар ажилчылар ам-даа херек. Хөмүрнү үнгүрлөп казар, компьютер-биле башкаар америка техникага Якутияга 5 кижини өөредип алган. 3 кижиле ам-даа өөренип турар. Маңаа септелге баазазы турбас, техника үрели бээр, заводче кезектери-биле чорудуптар.

2009 чылдан эгелеп, шенелде шахтаны казып эгелээр. А 2013 чылда демир-орук келирге, хөмүр казар ажил чер иштинче шилчий бээр, ынчан чылда 13 млн. тоннаны муң хире шахтерлар казар апаар.

Россияның улуг бизнестиниң эң баштайгызы Тывавыска кээп, бодунун буянныг үүлэзин бүдүрө бергени бо.

Маадыр-оол ХОВАЛЫГ.

КУР-ЧЕР СУУРДА УЧАСТОК ЭМНЕЛГЕЗИНДЕ

Эмчи сестразы Надежда Аңгыр-оол.

(Төнчүзү. Эгези 1-ги арында).

Эмнелге ажилдакчызы чонга хүн бүрү хереглеттинер эвээш санныг эмнерни садып-даа турар болза, херегледди ол бүрүн хандырып шыдавас. Ылангыя халас эмнер алыр аарыг кижилер ыяап-ла Кызыл хоорай баар, бо аразына аргыжары берге, транспорттуң хөлезинин төлээринге эвээш звес чарыгдал үнүп турар. Эмчинин рецептизинде бижээн эмнер чок болур таварылгалар бо-ла болу бээр, ынчангаш ол чылдагаан-биле каш-даа катап хоорай кирер

ужурга таваржыр. Бо айтырыгны таарымчалыг кылдыр шиитпирлээр хемчегни алырын чогуур орган-нардан сумунун чурттакчы чону негеп, дилеп турар.

Кур-Чер суурда участок эмнелгезинин коллективи «Кадык-шыл» национал төлөвилелди боттандырат ажил-ижин моон соңгаар-даа чедишкенин уламчылаарына бүзүрөп болур.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Ай-кыс Маспик-оолдун тырттырган чуруктары.

Чоннуң цнц ЯДЫ ЧУРТТААР БАРЫМДАА ЧОК

РФ-тин Чазаның хуралына Тываның социал-экономикадыг хөгжүлдезинин дугайында айтырыгны чугаалашкан, протокол шиитпирин хүлээп алган. Мону Тываның Чазаның республиканы хөгжүдөр, чоннуң амыдыралын экижидер дээш ажилдап киргени деп үнелээр мен.

РФ-тин Чазаның кежигүннери Тывага федералдыг төптен деткимче дузаны чедирерин, республикага улуг тудугларны кылырынга хөй хөреңгилги инвесторларны хаара тударының чугулазын саналдаш, бо талазы-биле чүнү кылырын тодаргай айткан. Бо салдыган сорулгалар амыдыралда боттанып эгелей бергени өөрүнчүгдүр. Сибирь федералдыг округта РФ-тин Президентизинин Бүрүн эргелиг төлээзи Анатолий Квашин федералдыг төптүн чамдык удуртукчулары, инвесторлар-биле кады келгеш, Тываның шингээди ап эгелээн казымал байлактарлыг черлеринге четкеш, ажил-ижиле танышкан. Оон соонда республика чергелиг улуг хуралды эрттиргеш, аңаа социал экономиканы хөгжүдөрүнүн айтырыгларын чугаалашкан. Республи-

ликаның казымал байлактарын шингээди алырынга инвестиция хөреңгизин кириер күзелдиг компанияларнын удуртукчулары-биле ТР-ниң Чазаның Даргазы дугуржулгаларга адын салган. Бо чүл дээрге, ТР-ниң Чазаның хүн бүрү шудургу ажилының ачызында ол боттанып эгелээн деп санаар мен.

Тываның социал экономиказын хөгжүдөрүнүн улуг хемчээлдиг ажил-ижиле эгелээн-дир. Орта республиканың бүгү деңгелдин күүсекчи болгаш төлээлекчи эрге-чагырга органнарының удуртукчулары, бүгү чон идепкейлиг киржир, күштү мөөнөзү, бир демниг ажилдаар хүлээлгелиг бис. Кайгамчыктыг чараш бойдус чурумалдыг, элбек казымал байлактыг торлуг чурттувуска моон соңгаар яды чурттаарының барымдаазы турбас ужуруг. Каш чыл болгаш Тыва чүгле Сибирьниң звес, Россияның сайзыраңгай девискээринин бирээзи болу бээринге долу бүзүрээр мен.

Кара-Сал ООЛАК.

Чөөн-Хемчик кожуун, Чыраа-Бажы сумузу.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДАРGAZYНЫҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Аңныыр болгаш балыктаашкын талазы-биле күрүне комитетинин даргазының дугайында

1. Тыва Республиканың Аңныыр болгаш балыктаашкын талазы-биле күрүне комитетинин даргазына Александр Сергеевич Новиковту томуйлаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2008 чылдың апрель 7
№ 43

Тыва Республиканың Аңныыр болгаш балыктаашкын талазы-биле күрүне комитетинин структуразын бадылаарының дугайында

2006 чылдың декабрь 29-та «Бүрүн эргелерин кызыгаарлаарын сайзыраңгайжыдары-биле холбаштыр Россия Федерациязының чамдык хоойлу-жудулга актыларына өскерилгелер кириер дугайында» №258-ФХ база 1995 чылдың апрель 24-те (2006 чылдың декабрь 29-та эдилгелиг) «Дириг амытаннар делегейинин дугайында» №52-ФХ федералдыг хоойлуларга дүүштүр, Россия Федерациязының Дириг амытаннар делегейинин объектилерин камгалаар болгаш ажыглаар адырда Тыва Республикага дамчыткан бүрүн эргелелин боттандырат сорулга-биле болгаш Россия Федерациязының Көдээ ажыл-агый яамызы-биле дугуржулга езугаар **доктаадырым болза:**

1. Мында капсырган Тыва Республиканың Аңныыр болгаш балыктаашкын талазы-биле күрүне комитетинин структуразын бадылаар.

2. Бо Чарлык аңаа ат салган хүнүнден эгелеп күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай
2008 чылдың апрель 7
№ 44

Тыва Республиканың Чазаның Даргазының 2008 чылдың апрель 7-де № 44 Чарлыгы-биле бадылаан

Тыва Республиканың Аңныыр болгаш балыктаашкын талазы-биле күрүне комитетинин структуразы

Күрүне комитетинин даргазы
Тыва Республиканың кол күрүне инспектору

Күрүне комитетинин коллегиязы
Күрүне комитетинин даргазының оралакчызы
Дириг амытаннар делегейинин болгаш сугнуң биологтуг курлавырларының объектилерин ажыглаарын башкаар килдис (5 кижиле)

Дириг амытаннар делегейинин болгаш сугнуң биологтуг курлавырларының объектилерин камгалаар килдис (5 кижиле)

Административтиг ажил-агый килдизи (5 кижиле)

Районнар аразының килдистерин (9 кижиле)
Барыын, Чадаана хоорай (2 кижиле)
Төл, Кызыл хоорай (6 кижиле)
Мурнуу, Самагалдай суур (1 кижиле)

Күрүнениң аңныыр заказниктери (7 кижиле)

ЭЛЕКТРИ ТАЛАZY-БИЛЕ БАЙДАЛ КИЧЭЭНГЕЙДЕ

«Россияның Чаңгыс аай энергия системалар» РАО-ның директорлар Чөвүлелинин ээлчеглиг хуралына Тыва Республиканың 2012 чылга чедир электри хандырылганын күжүн эвээжетпезинин, энергия комплекзинин тудугларын кылырының болгаш оларны чаартырының талазы-биле алдынар хемчеглерлиг программаны деткээн. Ук ниитилелдин медээ-информация албанының меделээни-биле алырга, регионга 2015 чылга чедир электри күжүнүн хереглели 1,36-2,2 катеп өзер, 2007 чылда 682 млн. кВт шак херегелеп турган болза, 924 млн. кВт шактан 1,5 млрд. кВт шакка чедир өзер.

2015 чылга чедир – Каа-Хем хөмүр-даш уургайын сайзырадыр, Элегестин хөмүр-даш, Ак-Сугнуң чes болгаш молибден,

Кызыл-Таштыг полиметаллдар уургайларын долу ажыгдалче кириер, ол ышкаш Тардан алдын тывыжының ажылын күштелдирер, «Кызыл–Курагино» демир-орук четкизин дургаар участоктар тудугларына, Элегес уургайына чедир демир-орук четкизин шөөр дээш, ажилдар хөй. Ону кылырда, хөй электри күжү херек бооп турар.

Кызылдың ЧЭТ-ке хамаарыштыр чаартылгаларны база кылып, Саян-Шушенск ГЭС-тин берип турар электри күжүн дамчыдар четкилерни чаартыр болгаш оон дамчыдылганын күштелдирер.

Ол ышкаш «Курагино – Туран-Кызыл» 460 километр узун чаа электрий шугумун база кылып. Аңаа чергелештир өске-даа электрий шугумнарын кылырын планнап турар.

ТӨЛЕПТИГ ҮЛҮҮН КИИРИП КЕЛГЕН

«Восток» КХЭ-нің даргазы С.В.Уюсов.

Бистиң республикада экономиктиг кризистің берге чылдарында коллективин болгаш бүдүрүлгелерин камгалап арттырып, ам турум рынок экономиказынга дүүштүр ажилдап, республиканың социал-экономикактиг хөгжүлдизинге төлөптиг үлүг-хууун кирип чоруу санныг-ла удуртукчулар бар. Оларның чижээнге «Восток» кызыгаарлаттырган харысалгалыг эштежилгениң даргазы Сергей Васильевич Уюсовту хамаарыштырып болур.

Кажан чуртка бот-орулга-чарылгалыг бүдүрүлгелер тургустунуп эгелеп турда, Сергей Васильевич 1989 чылда хоорайның чуртталга бажыңнарының септелгезин кылып «Восток» КХЭ-ни бодунуң идепкейлиг күзели-биле тургузуп алган. Бүдүрүлгени ынчаар тургузуп алгаш ажилдап эгелеп чорда, 1990 чылдың эгезинде чурттуң иштинге эгелзэн ужу-бажы билдинмес рынок реформазының үезинде күрүнөдөн акшаландырып турган бүдүрүлгелер буурап дүжүп, тудуг база септелге ажилдары туруп алган. Ол үеде бүдүрүлгеге күштүг техникалар-даа, ажилчын күжү-даа турган, чүнү кылырыл деп айтырыг тургустунуп келген.

Алызындан инженер-экономист тускай эртемниг кижиге болгаш бир дугаарында, рынок экономиказын өөренип, сайгарып эгелзэн. Сергей Васильевич, бодунуң бүдүрүлгезин камгалап арттырып, ажилчыннары ажил-биле хандылар сорулга-биле, бүдүрүлгениң ажилының уг-шин өскертип деп, чаңгыс аай түнелге келген. Ынчангы «Тыва автоорук» эргелелинң начальниги турган С.С. Санаа-биле керээ-дугуржулга чарып тургаш, орук кылып талазы-биле ажилдар чорударын шиитпирлеп алган.

Бо база белен эвес айтырыг болган. Сергей Васильевич чеже-даа инженер-экономист болза, ол кажан-даа автоорук кылып чорбаан. Черле инженер кижиге болгаш, баштай ол орук кылып техниканы өөренип, шилип, тып алып аргазын дилеп эгелзэн. Ооң соонда орук талазы-биле специалистерни боду чайгаар-ла тып алган. Эрткен ол оруун эргилдир бодап оргаш, ону кыскасы-биле мынчаар чугаалады:

—1990 чылдар эгезинде республикага кончук нарын байдал турган. Экономиктиг кризистен эгелзеш, националдар аразында чөрүлдээр дээш, чүү турбаан дээр боор. Орус дылдыг шыырак специалистер база Саян артында көжүп эгелзэн. Ооң-биле чергелештир республика деңнелдиг бүдүрүлгелер буурап дүжүп, оон дериг-херекселдерин хоптакчазыг кижилер үптөп-тоннап эгелзэн. Чүү-даа турган чүве-дир ийин.

Бир эвес, шынап-ла, республиканың салым-чолу дээш сагыш аарып чоруур удуртукчулар турган болза, Элегес-Аксының тууйбу заводу-даа, бажың тудар комбинат дээш, өске-даа заводтар, бүдүрүлгелер бо хүнде ажилдап турар ийик. Чеже-даа берге рынок ре-

формады чоруп турган болза, борта чүгле удуртукчу кижиниң бодундан хамааржырын амыдырал көргүстү. Үениң бергезинде бут кырынга тургузуп алган бүдүрүлгезин, коллективин кижиге канчап каапкаш чоруй баар боор. Бүдүрүлгени камгалап арттырар дээш бодунуң таламдан болдунар-ла хемчеглерни ап келген мен. Ооң түннелин бо хүнде бүдүрүлгениң материал-техниктиг баазазы бадыткап турар.

Чүгле мени-даа эвес, Тываның мелиорация эргелелинң автобүдүрүлгезин Г.А. Смирнов биле С.В. Есипов «Күрүнениң механизматтыг ажилдар чорудар» эргелели кылдыр тургускаш, республикага дыка ажыктыг ажилдарны кылып чордулар. Олардан өске чазыг-чилби кижилер турган болза, ол бүдүрүлгени үптөп кааптар турган. Биске көөрдө, оларга кончук күштүг, чаа техникалар хөй турган болгай. Харалаан хомуданчыг чүве, сөөлүндө ол бүдүрүлгени удуртуп тургаш, Сергей Викторович озал-ондакка таварышкыш, электен өске оранче чоруй барды ийин.

Шынын чугаалаар мен, Сергей Васильевич-биле ооң ажилдаар кабинетинге кажан-даа мынчаар чугаалашпаан бис. Ооң ажилчыннары-биле Хандагайты—Торгалыг аразында кызыгаарны оя бээр автоорукту, Чадаана—Сүт-Хөл аразында болгаш Калдак-Хамар иштинде автоорукту кылып турда ужуражып чугаалажып, чырыдып-даа турдум. Бир дугаарында, олар Хандагайты—Торгалыг аразында автоорукту кылып эгелзэннер. Ийи дугаарында, Хандагайты—Мугур-Аксы аразында автоорукту кылырынга киришкеннер. Бо орук оларга езулуг-ла амыдыралдыг школазы болганын Сергей Васильевич чугаалап орду. Кончук кадыр-берт, хая-даштыг тайга черге орук кылырынга, оларның ажыглап турган техниказы база улуг шыналданы эрткен. Оон арга-дуржулганы апкан сөөлүндө, Мугур-Аксы—Кызыл-Хая аразында чазагыг автоорукту база кылганнар.

Чазалыг сайлыг орукту кылыг өөренип алгаш, сөөлүредир асфальтылыг автоорукту кылырыңче кирипкеннер. Асфальтылыг орук кылыры нарын технологиялыг болур. Борта база улуг берге-дээшкннерге таварышпааннар. Баштай олар Чадаана—Сүт-Хөл аразында автоорукту асфальтылап кылганнар. Оларның кылган ажилын хүлээп ап турган күрүнө ко-

миссиязы эки үнелелди берген. Асфальтылыг орукту кылырын өөренип алгаш, Сергей Васильевич асфальт заводун садып алырын бодай берген.

Ол чылдарда «Тыва автоорук» эргелели федералдыг автоорук М-54 «Енисей» эргелели кылдыр, ийи орук эргелели республикага тургустунган. Рынок экономиказынга дүүштүр орук кылып ажилдарга тендер садыглаашкынының конкурзун чорудуп эгелзэн. Бо конкурска киржир бүдүрүлгелерниң материал-техниктиг баазазын, техниказының санын, шынарын, ажилчын күжүн, моон мурнунда калган ажилдарының шынарынга күрүнө комиссиязының берген үнелели дээш бүдүрүлгениң бүгү талазын өөренип көөр апарган.

«Восток» КХЭ 1995 чылдан бээр орулгалыг ажилдап келген болгаш бо байдалды өөренип көргөш, Сергей Васильевич ийи асфальт заводундан эгелзеш, сөөлүгү үениң негелдези-биле кылдырган автоорук кылып, асфальт салыр чаа технологияның техниказын чыл санында садып ап келген. Ам бир эвес шын сайгарып көөр болзусса, республикада орук кылып талазы-биле ол хире хөй техникалыг болгаш бо үениң негелдезинге дүүштүр дериттинген орук бүдүрүлгези республикада чок деп болур.

Орук тудуун дңн, хүн чок уламчылавышаан.

2002 чылда Тес-Хемниң Шуурмакка чаа асфальт заводун кылып тургускан. Федералдыг автооруктуң эң берге участогунга бо заводту тургузары эргежок чугула болуп келген. Бир талазында, Калдак-Хамар арттыңың автооруун чаартып кылыры негетинип келген, ийи талазында, Эрзин—Цаган-Тологой күрүнө кызыгаарыга чедир автоорук асфальтылаттынмаан болуп турар. Калдак-Хамар иштинин автооруун кончук шынарылыг чаартып кылганнар, автооруктуң бо кезээнге орук кылырының сөөлүгү технологиязын чедишкнниг ажыглааннар. Сибирь федералдыг округтан келген инспекторлар ол автоорукту хынап көргөш кончук эки үнелелди берген.

Сергей Васильевич Уюсов бодунга бүзүрелдиг, ажилдакчыларыга негелделиг удуртукчуңуң бирээзи. Тендер садыглаашкыга ойнап алгаш керээзин күүсетпейн барган таварылга кажан-даа турбаан. Бодунуң кол керээлиг ажилдап чоруур федералдыг автоорук М-54 «Енисей» эргелелинң удуртукчузу С.С. Санааны улуг хүндүткел-биле чугаалап орат. Бистиң кылган ажилывыстың акшаландырышкынын кажан-даа саададып көрбээн, оларның-биле ажилдаарга чиик, бүзүрелдиг дээр кижиге болду.

Эрткен чылын ТР-ниң Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оол «Чаңгыс демниг Россия» политиктиг партияның «Россияның оруктары» төлөвилелин таварыштыр дилеп эккелген акша-хөреңгизи-биле

Кызыл хоорайның иштиги автооруктарын чаартып кылып конкурсту чарлаан турган. «Восток» КХЭ ол конкурска киришкеш, Бухтуев, Калинин, Кечил-оол, Колхозная кудумчузун септеп кылып хүлээлгени боттарынга алганнар. Олар септелге ажилдарын Бухтуев кудумчузундан июнь айны сөөлүзүредир эгелзеш, дыштаныр хүн чок ажилдап тургаш август айның төнчүзүндө эң хөй шимчээшкнниг кудумчунуң септелгезин кончук эки шынарылыг кылып доосканнар.

Бо хүнде ооң удурткан бүдүрүлгезинде 250 ажыг ажилчыннар ажилдап турар, совет үеде бир колхозтуң деңнелинде турар. Ол хире хөй ажилчыннарлыг бүдүрүлгө Кызыл хоорайда чок-ла боор. Оларның ажил төлөвиринге хамаарыштыр кандыг-даа хомудалы чок. Ажилчыннарның социал айтырыынче онза кичээнгени салып чоруур. Ооң холунда ажилдап чоруур бүдүрүлгө талазы-биле оралакчызы Э.П. Добросоцкий, Шуурмак участогунуң начальниги В.В. Волосатов, кол геодезист В.М. Мельников, орук-мастери А.В. Курочкин, прораб В.Д. Бузур-оол, орук мастери А.С. Санаа бодунуң мергежилинге бердинген специалистер.

Орук кылып талазы-биле бо чылдың тендер садыглаашкынынга киришкеш, федералдыг авто-

орукта хөй ажилдарны ойнап алганнар. «Тыва орук эргелели» күрүнө албан чери-биле кылып ажилдарның керээзин чарып эгелей берген. Олар бодунда хөй күштүг техникалыг болгаш кышкы үеде ооң чамдызын тудуг организацияларынга арендага база берип турарлар. «Дуза дилеп келген кижилерниң сеткилин хомудатпазын бодап чоруур кижиге мен» деп, Сергей Васильевич чугаалаар.

Бүдүштүг мөзү-шынарылыг, ажилгыр кижиге болгаш рыноктуң каржы хоойлузунга алыспайн, бо хире улуг, бай-шыырак бүдүрүлгени тургузуп алгаш, республиканың социал-экономикактиг хөгжүлдизинге төлөптиг үлүг-хууун кирип чоруундан аңгыда, олар республика бюджетинче хөй үндүрүгнү төлөп, ооң орулгалын быжыглаарыга төлөптиг үлүүн кирип чоруурлар.

Сергей Васильевичиниң төлөптиг күш-ажылын ТР-ниң Чазаа үнелзэн. Каш чыл бурунгаар аңаа «Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы» деп хүндүлүг атты тывыскан. Эрткен чылын орук тудуунга ачы-хавыязы база кызымакай күш-ажылы дээш ТР-ниң «Шылгараңгай күш-ажыл дээш» медалы-биле шаңнаткан. Төлөптиг күш-ажыл — кезээде үнелелде чоруур деп чүвени бо шаңналдар дорту-биле бадыткап турар.

Сергей ХЕРТЕК.

Ай-Кыс МАСПЫК-ООЛДУҢ
тырттырган чуруктары.

Тыва национал оркестриниң 5 чылынга

Тыва национал оркестриниң тургустунганындан бээр 5 чылын бо чылдың апрель 25-те В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрынга чүгле отчеттуг концерт көргүзүп демдеглээри-биле кызыгаарлаттынмайн, бо юбилейге тураскааткан чамдык хемчеглерни организаастаарын шиитпирлээн бис.

ЧҮГЛЕ ОТЧЕТТУГ КОНЦЕРТ ЭВЕС...

Оркестриниң артистериниң эгелээшкнни-биле «Бурунгунуң кыйгызы» деп акцияны эрттирип турар. Ооң кол сорулгазы болза, чурттакчы чонну, ылаңгыя аныяктарны, школачыларны улустуң аас чогаалынга улам хандыкшыдары-биле оларны чыыр шинчилел ажилдарынга хаара тудары болуп турар. Тыва улустуң аас чогаалы кончук байлак, биске билдинместывызыктар, үлегер домктар, тоолчургу болгаш чечен чугаалар, кожомыктар, улустуң ырлары, оларның аялгалары эвээш эвес деп санап турар бис. Улустуң чидип бар чыдар аас чогаалының янзы-бүрү хевирлерин чыгаш, Тываның Гуманитарлыг шинчилелдер институтунуң эртемденнериниң сүмелерин ап тургаш, эң эки аас чогаалдарын болдунар арга тургустунуп келзе, тускай бичии номчугаш кылдыр үндүрер бодап турар бис. Ол ышкы чыгынган ырларның аялгаларын, алгыштарны национал оркестриниң артистери концерттерге күүседир хемчеглерни алып, бо биске концерт программазын янзы-бүрү болгаш солун болдура-рынга дузалаар. Оон-биле тыва улустуң аас чогаалын нептередир, суртаалдаар бис.

Тыва улустуң аас чогаалын чыыр сорулгалыг «Бурунгунуң кыйгызы» деп акцияга даянып, тыва национал оркестриниң артистери Кызылдың экономика болгаш эрге-хоойлу техникумунуң сургуулдары, №2 школаның өөреникчилери-биле ужуражып, бо ажилды чоруткан, концерт көргүскен, найысылалга ол ам-даа уламчылаар. Ол ышкыш Тываның Национал оркестриниң артистери кожууннарга концерттерни көргүзөр, кайы кожууннарга баарын чонга тускай чарлап дыңнадыр бис. Артистер концерт көргүзери-биле чергелештир тыва улустуң аас чогаалын чыыр ажилды чорудар.

ТР-ниң Культура болгаш информация политиказының яамызының национал оркестриниң коллективни республиканың массалыг информация чепсектериниң журналистери — «Сылдысчыгаш», «Тываның аныяктары» солуннарның ажилдакчылары-биле ужурашкан. Оркестриниң аныяк артистериниң улустуң аас чогаалын чыыр дугайында эгелээшкнни олар деткип, ооң ужу-дузаны улуг дээрзин демдеглээшнер. Оон аңгыда тыва дылдың болгаш чечен чогаалдың амгы үениң аныяктарының амыдыралыга ролун чугаалашканнар. Национал оркестриниң артистери массалыг информация чепсектериниң журналистери-биле сырый харылзаалыг ажилдаарын, чыып алганы улустуң аас чогаалдарының материалдарын солуннар артынга чырыдарын дугурушканнар. Журналистер национал оркестриниң артистеринге чогаалдыкчы чедишкннерни күззэн.

Тываның национал оркестриниң артистери бодунуң байырлагына төлөптиг ужуражыр дээш бо хүннерде ажилдап турарлар.

Борис ХЕРТЕК,
Тыва национал оркестриниң
директору.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ХООЙЛУЛАРЫ

Тыва Республикада муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының депутадының, тус чер бот - башкарылганының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң бүрүн эргелерин боттандыраарының магадылалдарының дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың февраль 20-де хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың март 5-те чүдүдүг деп көргөн

1 эге. Нинти чүүлдер

1 чүүл. Муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының депутадының, тус чер бот-башкарылганының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң бүрүн эргелерин боттандыраарының магадылалдарының дугайында хоойлужудулга

1. Муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының депутадының (моон ыңай - депутат), тус чер бот-башкарылганының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң (моон ыңай - соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң) бүрүн эргелерин боттандыраарының магадылалдарын федералдыг хоойлуларга, бо Хоойлуга, Тыва Республиканың өске-даа хоойлуларына дүүштүр муниципалдыг тургузугнуң уставы-биле доктаадып тургузар.

2. Бо Хоойлунуң күжү конкурс түнелдери-биле албан-дужаалга томуйлаттырган чагырга даргаларына хамаарышпас.

2 чүүл. Депутат, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң

1. Депутат кижизиниң дээрже, муниципалдыг тургузуларның төлээлекчи органның депутатарының соңгулдаларының дугайында Тыва Республиканың хоойлужудулга дүүштүр соңгуттурган, федералдыг хоойлужудулга-биле, Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле, муниципалдыг тургузугнуң уставы-биле көрдүнгөн бүрүн эргелер-биле хандырткан, чоннуң төлээзи болур.

2. Соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң муниципалдыг соңгулдаларга чажыт бадылаашкын-биле бүгү-нинтинин дең болгаш дорт соңгулда эргезинин үндезинге соңгуткан, муниципалдыг тургузугнуң уставын езугаар тус черниң айтырыгларын шитпирлээр кылдыр бүрүн эргелер-биле хандырткан албан-дужаалдыг кижизиниң болур.

3. Депутат, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң кылдыр хоойлуга дүүштүр соңгудар эргелиг, Россия Федерациязының хамаатылары соңгуттурган бооп болур.

3 чүүл. Муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының, тус чер бот-башкарылганының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң ады

Муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының ады төөгүлүг болгаш тус черниң өске-даа чанчылдарын өөренип көрбүшан, Тыва Республиканың хоойлузу-биле доктаадып тургузар. Соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң адын муниципалдыг тургузугнуң уставы-биле доктаадып тургузар.

4 чүүл. Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң бүрүн эргелериниң хуусаазы

1. Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң бүрүн эргелериниң хуусаазын муниципалдыг тургузугнуң уставы-биле доктаадыр болгаш ол ийи чылдан эвээш эвес база беш чылдан хей болбас ужурул.

2. Депутаттың бүрүн эргелери ону соңгаан хүнүнден эгелээр болгаш чаа чыыштын муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының ажылының эгелээр хүнүнде соксаар.

Тус чер бот-башкарылганының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң бүрүн эргелери ооң албан-дужаалче кирген хүнүнден эгелээр болгаш тус черниң бот-башкарылганының чаа соңгуткан соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң албан-дужаалга кирген хүнүнде соксаар.

3. Бүрүн эргелериниң өскертиниң дугайында шитпирни, а ол ышкаш соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң бүрүн эргелериниң даңзызын өскертиниң дугайында шитпирни чүгле чогуур шитпирниң күштүг болганының соонда соңгуттурган соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижилерге ажыглаар.

5 чүүл. Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң шынзылгалары болгаш херек демдектери

1. Депутат, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң кол документилери болур шынзылгалары болгаш депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң бүрүн эргелерин бадыткаар херек демдектериг бооп болур. Айыттыг шынзылгалары болгаш херек демдектерин олар боттарының бүрүн эргелериниң хуусаазының дургузунда ажыглаар.

2. Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң шынзылгалары оларга шаптааразын чокка Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органның, Тыва Республикада тус черниң бот-башкарылга органның кирер, оларның коллегиялдыг органның хуралдарына олуржур, а ол ышкаш Тыва Республиканың бюджетинден, тус чер бюджетинден долузу-биле азы кезээ-биле акшаландырынып турар өнчү хевиринден хамаарылга чокка организацияларже шаптааразын чокка кирер, бир болза үндүргүлөр болгаш албан төлээр төлөвирлерге чингелделериг, бир болза Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органның

рынче болгаш (азы) Тыва Республикада тус чер бот-башкарылганының органның эргелерин тургузучулары кылдыр кирер эргени берип турар документилер болур.

3. Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң шынзылгаларының болгаш херек демдектериниң дугайында дүрүмнерин, оларның майыктарын болгаш тайылбыр бижиктерин муниципалдыг тургузугнуң уставы-биле доктааттыг чурум езугаар бадылаар.

6 чүүл. Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң боттарының бүрүн эргелерин боттандыраарының байдалдары

1. Соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң федералдыг хоойлуга болгаш муниципалдыг тургузугнуң уставына дүүштүр бодунуң бүрүн эргелерин доктаамал үндезинге боттандырып болур.

Муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының депутады бодунуң бүрүн эргелерин, муниципалдыг тургузугнуң уставы-биле көрдүнгөн таварылгалардан аңгыда, чурум езугаар доктаамал эвес үндезинге боттандырып болур.

2. Депутат, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң

1) Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Күрүне Думазының депутаттары, Россия Федерациязының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң кежигүннери, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының депутаттары болур эргези чок, Россия Федерациязының өске-даа күрүне албан-дужаалдарын, Тыва Республиканың күрүне албан-дужаалдарын, а ол ышкаш күрүнениң хамааты албанының албан-дужаалдарын болгаш муниципалдыг албанның муниципалдыг албан-дужаалдарын элээр эргези чок;

2) хары угда өске муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының депутадының азы өске муниципалдыг тургузугнуң тус чер бот-башкарылганының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң бүрүн эргелерин, федералдыг хоойлу-биле доктааттыг таварылгалардан аңгыда, күсөдир эргези чок.

3. Соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң хары угда муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының депутадының бүрүн эргелерин, федералдыг хоойлу-биле доктааттыг таварылгалардан аңгыда, күсөдир болбас.

4. Бодунуң бүрүн эргелерин доктаамал үндезинге боттандырып турар депутат, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң 2-ги кезээнде айыттыг таварылгалардан аңгыда:

1) сайгарлыкчы ажил-чорудулга кылыр; 2) бир эвес федералдыг хоойлулар-биле өске-даа чүүлдер көрдүмнүн болза, коммерциялыг организацияның эргелелиниң кежигүнү болур азы бир эвес федералдыг хоойлуларга болгаш Тыва Республиканың хоойлуларына дүүштүр муниципалдыг хоойлу-дүрүм актылары-биле доктааттыг чурум езугаар ол организацияны башкарылгачы киржирин аңаа даандырбаан болза, эргези чок;

3) башкылаар, эртем ажылы кылыр болгаш өске-даа чогаадыкчы ажил-чорудулгадан аңгыда, хоуда сайгарлыкчы азы өске-даа төлөвирлиг ажил-чорудулга кылыр эргези чок. Ынчан башкылаар, эртем ажылы кылыр болгаш өске-даа чогаадыкчы ажил-чорудулга, бир эвес Россия Федерациязының делегей чергелиг керээзи-биле азы Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле өске чүүл көрдүмнүн болза, чүгле даштыкы чурттарның, бүгү-делегейниң болгаш даштыкы организацияларның, даштыкы хамаатыларының болгаш хамааты эргези чок кижилерниң акшазының күсели-биле акшаландырылган бооп болбас;

4) бир эвес Россия Федерациязының делегей чергелиг керээзи-биле азы Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле өске чүүл көрдүмнүн болза, эргелел органның, ажаал-тежээл болгаш хайгааракчы эвилелдериниң, өске-даа сааржылгалыг эвес чазак-чагырганы эвес даштыкы организацияларның болгаш оларның Россия Федерациязының девис-кээринде күштүг бооп турар структурлук кезектериниң органның составынче кирер эргези чок болур.

5. Депутат, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң, чогуур бүрүн эргелериниң эгелээр хүнүнде, иштики херектер органның удурттур болгаш адаккы составында, Күрүнениң өртке удур албанында, прокуратура органның, үндүргү полициязының болгаш каайлы органның, наркотиктиг бүдүмелдер база психикага хоралыг бүдүмелдерниң саарылгазын хынаар органның, кеземче күсөдир органның болгаш албан черлеринде ажилдап турар кижилер кылдыр бүрүн эргелериниң бүдүн айыттыг хуусаазының иштинде үстүнде адаттыг органның болгаш албан черлеринге ажилдаарын түр када соксадыр.

7 чүүл. Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң ажил-чорудулгазының кол хевирлери

1. Депутаттың ажил-чорудулгазының кол хевирлеринге:

1) муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының хуралдарына киржир; 2) муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының доктаамал болгаш түр када комитеттериниң болгаш комиссияларының ажылына киржир;

3) муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының, ооң комитеттериниң болгаш комиссияларының даалгаларын күсөдиринге киржир;

4) тус чер уjur-уткалыг айтырыгларга хамаарыштыр күрүнениң эрге-чагырга органның, тус черниң бот-башкарылга органның албан-дужаалдыг кижилеринге, өнчү хевиринден хамаарылга чокка организацияларның удуртукчуларына санал-оналды кириери;

5) соңгукчулар-биле ажил;

6) девискээрлерде хей-ниити бот-башкарылганы боттандыраарына деткимче көргүзери;

7) хамаатыларның хуралдарын (чыыштарын), конференцияларны болгаш хамаатыларның дорту-биле үзел-бодал илерединкиниң өске-даа хевирлерин организастаарына болгаш эрттиреринге киржир;

8) муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органында депутаттар каттыжышкынының, фракцияларның болгаш депутаттар бөлүктөрүнүн ажилына киржир хамааржыр.

2. Соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң ажил-чорудулгазының хевирлеринге:

1) тус черниң бот-башкарылга органында бодунуң бүрүн эргелеринге дүүштүр организастыг шитпирлекчи хүлээлгени күсөдир;

2) бодунуң харылап турар айтырыгларына хамаарыштыр хоойлу актыларын хүлээри, муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының хоойлу актыларының төлөвилелин ажилдап кылырына киржир;

3) албан-дужаалга кижилерни томуйлаары, аңаа чажыткан албан-дужаалдыг кижилерге хамаарыштыр доктааттыг чурум езугаар оларны шаңаан-мактаары, корум-чурум болгаш өске-даа харысалганын хемчеглерин онаары;

4) тус чер чергелиг айтырыгларга хамаарыштыр санал-оналы-биле күрүне эрге-чагырга органның албан-дужаалдыг кижилеринге, тус черниң бот-башкарылга органның, өнчү хевиринден хамаарылга чокка организацияларның удуртукчуларына кирери;

5) девискээрлери хей-ниити бот-башкарылганы боттандыраарына деткимче көргүзери;

6) соңгукчулар-биле ажил;

7) хамаатыларның хуралдарын (чыыштарын), конференцияларны болгаш хамаатыларның дорту-биле үзел-бодал илерединкиниң өске-даа хевирлерин организастаарына болгаш эрттиреринге киржир.

3. Тус чер бот-башкарылганының депутатары болгаш соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижилери боттарының ажил-чорудулгазын база бо күштүг бооп турар хоойлужудулга-биле көрдүнгөн өске-даа хевирлерге боттандырып болур.

8 чүүл. Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң соңгукчулар-биле харылаазы

1. Депутат, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң бодунуң округунуң соңгукчулары-биле харылзааны тудар, оларның мурнунга харысалгалыг болур болгаш отчет бээр хүлээлгелиг.

2. Депутат, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң боттарының соңгукчуларының эргелерин, хосталгаларын болгаш хоойлу езугаар соңгукчуларын хандыра талазы-биле хемчеглерин хүлээп алыр; олардан кирген саналдарны, билдиришкенин болгаш хомудалдарны сайгарып көөр; бодунуң бүрүн эргелериниң иштинге оларның айтырыгларын шын болгаш үезинде шитпирлээринге дузалаар; хамаатыларның хүлээп алышкынын чорудар; хей-ниитиниң санал-оналына даянмышан, херек болза, боттарының саналдарын күрүне эрге-чагырганының чогуур органның, тус черниң бот-башкарылга органның болгаш организацияларга кирер.

3. Депутат, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң соңгукчуларын бодунуң ажил-чорудулгазының дугайында оларның-биле ужуражылга үезинде таныштыраар, а ол ышкаш массалыг информация чепсектерин таварыштыр медээлээр.

4. Соңгукчуларның эргелерин, хосталгаларын болгаш хоойлу езугаар эрге-ажыын хандыраарының талазы-биле хемчеглерин албышаан, депутат, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органның-биле, тус черниң бот-башкарылга органның-биле, политиктиг партиялар болгаш өске-даа хей-ниити каттыжышкыны-биле удур-дидир ажилдаар.

9 чүүл. Муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының хуралдарына депутаттың киржилгези, оң бүрүн эргелери

1. Депутат муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының хуралдарына киржир хүлээлгелиг. Төлээлекчи органының хуралына депутаттың чөптүг эвес чылдагаан-биле чок болурун болдурбас.

2. Депутат муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының хуралының болур хүнүн, шагын болгаш эрттирер чериниң дугайында баш бурунгар дыйнадыгын алган турар, а ол ышкаш аңаа сайгарып көөр кылдыр үндүргөн айтырыгларны, оларга хамаарышкан бүгү херек материалдары-биле дамчыткан турар.

3. Муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының хуралына киржип турар үеде депутат:

1) төлээлекчи органының хуралында сайгарынып турар бүгү-ле айтырыглар талазы-биле бадылаар эргелиг болур;

2) төлээлекчи органга сайгарып чугаалажыры-биле айтырыгларны саналдаар;

3) хүн айтырыгын, сайгарып чугаалажыр айтырыгларның чурумунуң болгаш утказының талазы-биле шүгүмчүлелди болгаш санал-оналын кириер;

4) муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының төлөвилелдерин болгаш оларга эдилгелерни, күштүг бооп турар актыларга өскерилгелер болгаш немелделер кириериниң дугайында, чок-ла болза айыттыг таварылга актыларын күжүн чидирген деп санаарының дугайында муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының төлөвилелдерин, а ол ышкаш чаа хоойлу-дүрүм актыларын ажилдап кылырының болгаш хүлээп алырының дугайында саналдарны кириер. Төлээлекчи органының хуралына депутаттың кириген эдилгелери чогуур хоойлу-дүрүм актыларын хүлээп турда, албан-биле сайгарыг-тан турар болгаш ол талазы-биле бадылаашкыны эрттирер;

5) бадылаарының барымдаазының талазы-биле болгаш бодунуң санал-оналын бадыткаары-биле саналдаар, медээни бээр, шүгүмчүлелдерни кылыр;

6) сайгарып турар айтырыглар талазы-биле илеткелдерин болгаш эдеринчи илеткелдерни кылыр;

7) саналдар сайгарылгазына киржир, илеткелчилерге (эдеринчи илеткелчилерге), а ол ышкаш хуралда даргалап эрттирер турар кижиге айтырыгларны салыр. Саналдарны кызыгаарлааны-биле төлээлекчи органының хуралына саналдаан депутат бодунуң илеткелиниң сөзүгүлгелерин, а ол ышкаш сайгарып чугаалажып турары айтырыгга хамаарышкан саналдарын бижимел хевирге хуралдың даргазына дамчыдып бээр эргелиг. Илеткелдин сөзүгүлгелерин төлээлекчи органының хуралының протоколунга кожар;

8) бадылаарының барымдаазының талазы-биле болгаш бодунуң санал-оналын бадыткаары-биле саналдаар, медээни бээр, шүгүмчүлелдерни кылыр;

9) депутат ажил-чорудулгазын боттандыраары-биле холбашкан айтырыглар талазы-биле тус чер бот-башкарылга органның албан-дужаалдыг кижилериниң медээлерин дыйнаарының дугайында саналын кириер, төлээлекчи органга отчеттуг болгаш хыналдага турар, а ол ышкаш, чууга херек документилерин болгаш медээ-тайылбырлыг материалдарны айтыраар болгаш ону өөренип көөр;

10) төлээлекчи органының хуралына хамаатыларның хей-ниити уjur-дузалыг кыйгырыын чарлап дыйнадыр;

11) депутаттың билдиришкенин, негелделерин кириер;

12) муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының хоойлу-дүрүм актыларының күсөдирин хынаарының эргежок чугулазының дугайында саналдарны кириер;

13) төлээлекчи органының хуралдарының протоколдарында болгаш стенограммалыг бижиктеринде илеткелдери, саналдары-биле таныжар;

14) федералдыг хоойлужудулгага, Тыва Республиканың хоойлужудулгазына, муниципалдыг тургузугнуң уставына, өске-даа муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларына дүүштүр өске-даа бүрүн эргелерин боттандыраар эргелиг.

4. Депутаттарның айыттыг бүрүн эргелерин боттандыраарының чурумун муниципалдыг тургузугнуң уставы-биле болгаш өске-даа тус чер бот-башкарылганының төлээлекчи органының хоойлу-дүрүм актылары-биле доктаадып тургузар.

10 чүүл. Соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижилериниң бүрүн эргелери

1. Соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң

1) муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының хуралдарына чөвүлээр эргелиг санал-биле, а бир эвес ол муниципалдыг тургузугнуң уставы-биле көрдүнгөн таварылгада, - бадылаар эргелиг санал-биле киржир эргелиг.

Ынчаарга, муниципалдыг тургузугнуң уставын езугаар чурттакчы чоннуң соңгуп алганы муниципалдыг тургузугнуң удуртукчу муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының составынче кирип болур, оң хуралдарын даргалап болур, а ол ышкаш муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының хүлээп алганы хоойлу актыларына ат салып болур;

2) муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының ээлчег чок хуралын эрттирер, оларны чыыры-биле эге саналын кириер;

3) муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының хуралының хүн чурумунга кириери-биле айтырыгларны сүмелээр;

4) төлээлекчи органга сайгарып чугаалажыры-биле муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының төлөвилелдерин болгаш аңаа эдилгелерни, күштүг бооп турар актыларга өскерилгелерни болгаш немелделерни кириериниң дугайында азы айыттыг таварылга актыларын күш чок

болдурган деп санаарының дугайында муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының төлөвилелдерин кириер, чаа хоойлу-дүрүм актыларын ажылдап кылырының болгаш хүлээп алырының дугайында саналдарын кириер;

5) төлээлекчи органның хуралдарына хүн чурумунда айтырыглар талазы-биле илеткелдерин болгаш эдеринчи илеткелдерин кылыр;

6) федералдыг хоойлужудулга-биле, Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле, муниципалдыг тургузугнуң уставы-биле болгаш өске-даа муниципалдыг хоойлу-дүрүм актылары-биле көрдүнгөн өске-даа бүрүн эргелерин боттандырыр эргелиг.

2. Соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижини муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының хуралына ээлчег чокка саналдар эргелиг. Оон хүн чурумунуң болгаш саналдап турары хоойлу-дүрүм актыларының төлөвилелдеринин талазы-биле санал-оналы сайгарары-биле хүлээп алдынган турар болгаш албан чурум езугаар сайгартынган турар.

11 чүүл. Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң хүлээлгелери

1. Депутат, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижини:

1) Россия Федерациязының Конституциязын, федералдыг хоойлуларын, Тыва Республиканың Конституциязын, Тыва Республиканың хоойлуларын, муниципалдыг тургузугнуң уставын, өске-даа муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларын сагыыр;

2) хамаатыларның эргелерин болгаш хоойлу езугаар эрге-ажыын сагырын болгаш камгалаарын хандырыр;

3) муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының регламентизи-биле көрдүнгөн чурум езугаар муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының болгаш ооң доктаамал комиссияларының (комитеттериниң) хуралдарына киржир;

4) хамаатыларның, организацияларның, күрүне эрге-чагырга органның, тус чер бот-башкарылга органның билдиришкенин өй-шаанда сайгарып көөр;

5) бодунуң соңгулда округунуң соңгукчуларының мурнунга бодунуң ажыл-чорудулгазының дугайында отчеттаар, бодунуң ажылынын, тус чер бот-башкарылга органының ажылынын дугайында муниципалдыг тургузугнуң уставына, өске-даа муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларына дүүштүр массалыг информация чепсектерин таварыштыр медеглээр;

6) этиканың нормаларын сагыыр, боттарының бүрүн эргелерин боттандырыр-биле холбашкан оларга билдингир апарган хамаатыларның амы-хууда чуртталгазына, ат-алдарына дээр хире медээлерин чарлаас;

7) депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң бүрүн эргелерин боттандырыр-биле холбашкан кызыгаарларын сагыыр.

2. Депутат, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижини аңаа федералдыг хоойлулар-биле, Тыва Республиканың хоойлулары-биле, муниципалдыг тургузугнуң уставы-биле, өске-даа муниципалдыг хоойлу-дүрүм актылары-биле даандырган өске-даа хүлээлгелерни күүседир ужурулг.

12 чүүл. Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң харысалгазы

Депутат, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижини муниципалдыг тургузугнуң чурттакчыларының, күрүненин, хамаатыларының болгаш юридиктиг эргелиг албан черлеринин мурнунга, федералдыг хоойлужудулга-биле дүүштүр, харысалгалыг болур.

13 чүүл. Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң бүрүн эргелерин хуусаа бетинде соксадыр

Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң бүрүн эргелери хуусаа бетинде дараазында таварылгаларда соксаар:

1) өлгенде;

2) бодунуң күзели-биле халашканда;

3) суд-биле харысалга онаап болбас азы харысалга онаары кызыгаарлыг деп хүлээп көргенде;

4) суд ис чок читкен деп хүлээп көргөн азы өлгөн деп чарлаанда;

5) аңаа хамаарыштыр судтун буруудадыр шийткелги хоойлу езугаар күштүг болганда;

6) Россия Федерациязының девискээринден дашкаар доктаамал чурттаары-биле үнүп чорутканда;

7) Россия Федерациязының хамаатызы болурун соксатканда, даштыкы хамаатының тус чер бот-башкарылга органның соңгуттар эргелиг апарганы-биле дүүштүр Россия Федерациязының делегей чергелиг керээзиниң кижигүнү – даштыкы күрүнениң хамаатызы болурун соксатканда, даштыкы күрүнениң хамаатызы болганда, чок-ла болза чурттаар эргелиг шын-зылганы алганда азы даштыкы күрүнениң хамаатызы болуп турар, тус чер бот-башкарылга органның соңгудар эргелиг Россия Федерациязының хамаатызынга дүүштүр Россия Федерациязының делегей чергелиг керээзиниң кижигүнү болбайн турар, даштыкы күрүнениң девискээринге Россия Федерациязының хамаатызының доктаамал чурттаар эргезин шын-зыдып турар өске-даа документини алганда;

8) соңгукчулар дедир кыйгыртканда;

9) тус чер бот-башкарылгазының чогуур органының бүрүн эргелери хуусаа бетинде соксаанда;

10) шериг албанынче кыйгыртканда азы ону солуп турар альтернативтиг хамааты албанынче чорутканда;

11) федералдыг хоойлу-биле доктааттынган өске-даа таварылгаларда.

II эге. Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң ажыл-чорудулгазының магадылалдары

14 чүүл. Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң ажыл-чорудулгазының магадылалдары

1. Депутатка, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиге бүрүн эргелерин шартаразын чокка болгаш үре-түнелдиг боттандырыр-биле ооң эргелерин, ат-алдарын болгаш арын-нүүрүн камгалаарының байдалдарын магадылаар.

2. Бүгү депутаттарга болгаш соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижилерге оларның бүрүн эргелерин боттандырыр-биле дең байдалдары хандыраар.

15 чүүл. Муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органы муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларын хүлээп ап турда депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң эргелерин боттандырыр-биле магадылалдары

Муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органы муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларын хүлээп ап турар үеде депутатка, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиге:

1) оларның кириген билдиришкенин болгаш өске-даа эгелекчи саналдарын албан сайгарып көөрү;

2) кириген эге саналдарны, ооң иштинде муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларының төлөвилелдеринге эдилгелерни бадылаашкынче албан кириерин;

3) муниципалдыг тургузугнуң уставы-биле, нормативтиг хоойлу-дүрүм актылары-биле көрдүнгөн өске-даа магадылалдар хамааржыр.

16 чүүл. Тус чер бот-башкарылгазының соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижизиниң ажыл-чорудулгазының тускайының магадылалдары

1. Соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижини бодунуң бүрүн эргелериниң иштинге бодунуң ажыл-чорудулгазын боду тускай боттандыраар эргелиг.

2. Соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң ооң бүрүн эргелериниң иштинге ажыл-чорудулгазын боттандырыр-биле кирижин болдурбас. Оон-биле кады, муниципалдыг тургузугнуң уставына дүүштүр соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижини чурттакчы чонунуң мурнунга дорт-ла бодунуң ажыл-чорудулгазының түнелдери дээш харысалгалыг болур.

17 чүүл. Бодунуң ажыл-чорудулгазын доктаамал үндезинге боттандырып турар депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң ажыл-чорудулгазының социал магадылалдары

Бодунуң ажыл-чорудулгазын доктаамал үндезинге боттандырып турар депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң ажыл-чорудулгазының социал магадылалдарына:

1) ай санында акша шанналы, акша макталы болгаш хоойлу-биле көрдүнүп каан өске-даа төлөвлөрлөр;

2) чыл санының төлөвлөргү шөлээзи;

3) депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң бүрүн эргелерин боттандырып турган үезин муниципалдыг албан стажынче кири санаары;

4) депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң болгаш оларның өг-бүлелеринин кежигүннериниң эмчи хандырылгасы;

5) депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң пенсия хандырылгасы;

6) депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң күрүненин ыяап-ла эмчи камгаладылгасы;

7) депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң бодунуң бүрүн эргелерин күүседип турар үезинде аараан азы ажыл кылып шыдаар шинээн чидирген таварылгада, күрүненин ыяап-ла социал камгаладылгасы;

8) федералдыг хоойлулар-биле, Тыва Республиканың хоойлулары-биле, муниципалдыг тургузугнуң уставы-биле көрдүнгөн, өске-даа социал магадылалдар хамааржыр.

18 чүүл. Доктаамал эвес үндезинге бодунуң бүрүн эргелерин боттандырып турар депутаттың ажыл-чорудулгазының социал магадылалдары

1. Доктаамал эвес үндезинге бодунуң бүрүн эргелерин боттандырып турар депутат хуралдар эрттирер, даалгалар күүседир, доктаамал комиссияларның (комитеттериниң), ажычын бөлүктөргө хуралдарын эрттирер үезинде муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларына дүүштүр бүдүрүлгө азы албан хүлээлгелеринден оон ажылдап турар черин (албан-дужаалын) кадагалап арттырганы-биле база муниципалдыг тургузугнуң бюджетинден компенсация төлөвлөргү кылдыр хостаттыраар.

2. Доктаамал эвес үндезинге ажылдап турар депутаттарга ай санында, муниципалдыг хоойлу-дүрүм актылары-биле доктааттынган чурумга дүүштүр, оон депутат ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан чарыгдалдары төлээр.

3. Доктаамал эвес үндезинге ажылдап турар депутатка федералдыг хоойлулар-биле болгаш Тыва Республиканың хоойлулары-биле дүүштүр, муниципалдыг тургузугнуң уставы-биле доктааттынган база өске-даа социал магадылалдарны берип болур.

19 чүүл. Депутатка, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиге дээп болбазы

Депутаттарга, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижилерге кеземче херээн, административтиг харысалганы онаары, оларны тудары, тудуп хоругдаары, үжөп-чиндири, байысаары,

оларга хамаарыштыр өске-даа кеземче-процессуалдыг болгаш административтиг-процессуалдыг кылдыныгларны чорудары, а ол ышкаш депутаттарга, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижилерге хамаарыштыр оларның ээлеп турары бажын-балгадынга болгаш (азы) албан черинге, багажына, хууда болгаш албан транспортунга, чагаалажылгазынга, оларның ажылдап турары харылзаа чүүлдеринге, оларга хамаарышкан документилерге оперативтиг ителге хемчеглерин чорударда, депутаттарның, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижилериниң эргелериниң магадылалдарын федералдыг хоойлулар-биле доктаадып тургузар.

20 чүүл. Тус чер бот-башкарылга органның хуралдарына депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң кирижиге

1. Муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының, оон тургускан комитеттериниң, комиссияларының хуралдарына, чөптүг чылдагаан-биле чок болуп турар таварылгалардан аңгыда, депутаттың олуржуру албан.

2. Депутат тус чер бот-башкарылгазының өске-даа органның хуралдарына чөвүлээр эргелиг санал-биле олуржур эргелиг.

3. Соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижини муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының хуралдарына, а ол ышкаш оон удуртукчуз болбайн турар тус черниң өске-даа бот-башкарылга органның хуралдарына чөвүлээр эргелиг санал-биле олуржур эргелиг.

21 чүүл. Депутаттың негелдизи

1. Депутат соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиге, тус чер чагыргазының өске-даа албан-дужаалдыг кижизинге, тус черниң өске-даа бот-башкарылга органның удуртукчуларына, муниципалдыг тургузугнуң соңгулда комиссиязының даргазына, күөскөч эрге-чагырга-ның органның, күрүне болгаш муниципалдыг чагыс аай бүдүрүлгө черлеринин, өске-даа күрүне болгаш муниципалдыг организациялар, албан черлериниң удуртукчуларына негелде тургузар эргелиг.

2. Депутат негелдени боду чорудар болгаш муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының хуралына дынадырын хереглесес. Айтынган негелде муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органына доктааттынган чурум езугаар бүртүктетинер.

3. Негелде алган албан-дужаалдыг кижини, ону алган хүнден үжөн хонуктан эрттирбейн азы негелдени чоруткан кижини-биле дугурушканы өске хуусаан дургунда, аңаа харызын бижимел хевирге чоруткан турар.

4. Негелдени чоруткан кижини негелдеде салган айтырыгларын сайгарылгазына, оон иштинде чогуур органның хуралдарына дорт кирир эргелиг. Негелдеде салдынган айтырыгларын сайгарар хүнүнүң дугайында негелдени чоруткан кижиге баш бурунгаар, чогуур органның хуралына чедир, үш хонуктан эвээш эвес хуусаа дургунда, дынадыр.

5. Негелдени харызынга, ону кайсы эрге-дужаалдыг кижиге чорутканын, ол боду, азы түр када оон хүлээлгелерин күүседип турар кижини адын салган турар.

22 чүүл. Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң албан-дужаалдыг кижилериниң хүлээп алышынычче, албан черлеринче бирги ээлчегде кирер эргези

Депутат, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижини бодунуң ажыл-чорудулгазының айтырыгларының талазы-биле Тыва Республикада тус черниң бот-башкарылга органның удуртукчулары болгаш өске-даа албан-дужаалдыг кижилериниң, Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органның, өңчү хевирлеринден хамаарыла чокка кандыг-даа организацияларның хүлээп алышынычче, а ол ышкаш албан черлеринче бирги ээлчегде кирер эргелиг.

23 чүүл. Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң информацияны алыр болгаш тарадыр эргези

1. Муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органы, оон доктааткан чурумун езугаар, муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының

Тарып олурткан арга ыяштарының садып алыр болгаш садар керээ үндезининге ыяш белеткээриниң онзагай таварылгаларының дугайында

Хоойлужудулга палатазы 2008 чылдың февраль 20-де хүлээп алган

Төлээлекчилер палатазы 2008 чылдың март 5-те чүлдүз деп көргөн

Бо Хоойлу Россия Федерациязының Аргарыг дүрүмүнүн 75 чүүлүнүн 6-гы кезээне дүүштүр Тыва Республикага тарып олурткан арга ыяштарының садып алыр болгаш садар керээ үндезининге ыяш белеткээриниң онзагай таварылгаларын доктаадып тургузар.

1 чүүл. Ыяш белеткээриниң онзагай таварылгалары

1. Тыва Республикага тарып олурткан арга ыяштарын садып алыр болгаш садар керээ үндезининге ыяш белеткээриниң онзагай таварылгаларына аукцион чокка дараазында чүүлдер хамааржыр:

1) арга-арыгы камгалаар, кадагалаар, дагын бүдүрер талазы-биле ажылдарны күүседиринге чагыглар тарадып турда, 2005 чылдың июль 21 № 94 ФХ «Күрүнениң болгаш муниципалдыг хереглелдерге бараан сөөртүрүнге, ажылдар кылырынга, ачы-дуза чедиреринге чагыглар тарадырының дугайында» Федералдыг хоойлу-биле доктааттынган чурум езугаар

хүлээп алганы документилери-биле болгаш муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органының албан езузу-биле тарадып турары информмастыг база тайылбыр материалдары-биле соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижини, депутатты хандыраар.

2. Муниципалдыг тургузугнуң администратиязы, оон доктаатканы чурумун езугаар, муниципалдыг тургузугнуң чагыргазының хүлээп алганы болгаш албан езузу-биле тарадып турары информмастыг болгаш тайылбыр материалдары-биле муниципалдыг тургузугнуң төлээлекчи органын хандыраар, а ол айтынган документилерни болгаш материалдарны депутаттарга медээ кылдыр чедирер.

3. Тыва Республиканың күрүне эрге-чагырга органның, тус черниң бот-башкарылга органның, хөй-нити каттыжышкынына болгаш организацияларга бодунуң ажыл-чорудулгазы-биле холбашкан айтырыгларын депутат, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң каттыжышкынына болгаш организацияларның албан-дужаалдыг кижилери сонгаарладышкын чокка (а немелде материалдарны чугула хереглээнде – дилегни алган соонда, 30 хонуктан орайтавайн), оон дилээни документилерин болгаш медээлерин бээр. Оон-биле кады, күрүне чагыдын тургузуп турар медээлерни, күрүне чагыдының дугайында федералдыг хоойлу-биле доктааттынган чурум езугаар бээр.

4. Депутат, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижини хоойлужудулга-биле көрдүнгөн чурум езугаар бодунуң ажыл-чорудулгазының айтырыгларының талазы-биле муниципалдыг массалыг информация чепсектеринге илеткел кылыр эргелиг.

24 чүүл. Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң чыл санында төлөвлөргү шөлээзи

1. Бодунуң бүрүн эргелерин доктаамал үндезинге боттандырып турар депутатка, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиге Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазы-биле доктааткан, үргүлчүлөдиг, чыл санының төлөвлөргү шөлээзин бээр.

25 чүүл. Депутатка, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиге албан чериниң өрээлин бээр

Бодунуң бүрүн эргелерин доктаамал үндезинге боттандырып турар депутатка, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиге оларның бүрүн эргелерин боттандырыр-биле эс-сеп-биле, оргтехника-биле болгаш харылзаа чүүлдери-биле хандырынган аңгы албан өрээлин бээр.

26 чүүл. Депутаттың, соңгулдалыг эрге-дужаалдыг кижиниң ажыл-чорудулгазының материалдыг хандырылгасы-биле холбашкан чарыгдалдары эгидери

Депутаттың, соңгулдалыг албан-дужаалдыг кижиниң ажыл-чорудулгазының материалдыг хандырылга-биле холбашкан чарыгдалдарын Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың хоойлужудулгазына дүүштүр, тус чер бот-башкарылгазының чогуур органның акшаландырылгасына тус чер бюджет-биле көрдүнгөн акша-хөреңги-биле боттандырып дуглаар.

III эге. Төңчү чүүлдер

27 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болуп эгелээри

Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эртерге, күштүг болур.

28 чүүл. Бо Хоойлу-биле муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларын дүүштүрери

Тус чер бот-башкарылга органның муниципалдыг хоойлу-дүрүм актыларын бо Хоойлу-биле дүүштүрерин, оон күштүг болуп эгелээш хүнүнден тура, ийн айның дургунда чорудар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 640 УХ-II

2008 чылдың март 19.

садыглаашкын чорударының аргазы-биле ыяш белеткээри-биле тарып олурткан арга ыяштарын садары;

2) хамаатыларның одалгага, тудуг тударына ажылдаар сорулгалар-биле болгаш өске-даа хууда хереглелдерге ыяш белеткээри хамааржыр.

2. Тарып олурткан арга ыяштарын садып алырының болгаш садарының керээзин Россия Федерациязының хоойлужудулгазы-биле доктааттынган чурум езугаар чарар.

2 чүүл. Бо Хоойлунуң күштүг болуп кирери

1. Бо Хоойлу ону албан езузу-биле парлаан хүнүнден эгелээш, он хонук эрткен соонда, күштүг болур.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Кызыл хоорай

№ 642 УХ-II

2008 чылдың март 19.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

Тыва Республика талазы-биле 2008 чылдың I кварталында 2001 чылдың девискээринин чангыс өртектеринге болгаш 2001 чылдың федералдыг чангыс өртектеринге тудугнуң смета өртээниң өскерилгенин аңгылаан көргүзүлгелерин бадылаарының дугайында

2008 чылдың март 4 №102 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйының талазы-биле Федералдыг агентилелдин 2008 чылдың январь 16-да «2008 чылдың I кварталында тудугнуң смета өртээниң өскерилгенин көргүзүлгелерин дугайында» №85-82/02 чагаазына дүүштүр Тыва Республиканың Чазанын доктаадыры болза:

1. Мында капсырган Тыва Республика талазы-биле 2008 чылдың I кварталында 2001 чылдың девискээринин чангыс өртектеринге болгаш 2001 чылдың федералдыг чангыс өртектеринге тудугнуң смета өртээниң өскерил-

Тыва Республиканың Чазанын 2008 чылдың март 4-те №102 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республика талазы-биле 2008 чылдың I кварталында 2001 чылдың девискээринин чангыс өртектеринге болгаш 2001 чылдың федералдыг чангыс өртектеринге тудугнуң смета өртээниң өскерилгенин аңгылаан көргүзүлгелер

q/e №	Ады	2008 чылдың I кварталында 2001 ч. ДЧӨ-ге дефлятор көргүзүүн барымдаалап, Россияның Тудуг агентилели бадылаан				2008 чылдың I кварталында 2001 ч. ФЧӨ-ге дефлятор көргүзүүн барымдаалап, Россияның Тудуг агентилели бадылаан			
		СМР-ге нитизин-биле	ооң иштинде			СМР-ге нитизин-биле	ооң иштинде		
			мате-риалдар	ОЗП	ЭММ		мате-риалдар	ОЗП	ЭММ
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1.	Ниити адырның көргүзүү	3,65	3,66	3,84	3,12	4,83	4,56	6,12	4,07
2.	Чуртталга тудуунун объектилер (бүрүн-биле)	3,59	3,57	3,84	3,12	4,90	4,26	6,12	4,07
	ооң иштинде:								
	- тууйбу	3,74	3,77	3,84	3,12	5,46	4,84	6,12	4,07
	- улуг панельдиг	3,43	3,38	3,84	3,12	4,62	4,04	6,12	4,07
	- тудуш	3,99	4,28	3,84	3,12	5,17	4,39	6,12	4,07
3.	Өөредилге объекти-лери	3,97	4,08	3,84	3,12	4,97	4,26	6,12	4,07
4.	Кадык камгалал объек-тилер	3,97	4,08	3,84	3,12	5,27	4,67	6,12	4,07
5.	Садыг объектилер	3,74	3,78	3,84	3,12	4,75	4,04	6,12	4,07
6.	Культура-амыдыралчы болгаш администра-тивтиг-ажыл-агыйжы ужу-дузалыг объек-тилер	3,75	3,79	3,84	3,12	4,89	4,17	6,12	4,07
7.	Спортчу ужу-дузалыг объектилер	3,77	3,82	3,84	3,12	4,76	4,09	6,12	4,07
8.	Коммунал ажыл-агый объектилер	3,69	3,72	3,84	3,12	5,00	4,30	6,12	4,07
9.	Котел, даштыкы инже-нер четкилеринин бол-гаш арыглап-аштаар тудуглары тудуу	3,62	3,59	3,84	3,12	5,00	4,22	6,12	4,07
10.	Көдээ ажыл-агый туду-ларының объектилер	3,71	3,74	3,84	3,12	4,66	3,97	6,12	4,07

Тыва Республиканың девискээринге өрттүн айыыл чок чоруунун хемчеглерин чурттакчы чонга өөредирин организастаарының дугайында

2008 чылдың март 6 №108 Кызыл хоорай

1994 чылдың декабрь 21-де «Өрттүн айыыл чок чоруунун дугайында» №69 Федералдыг хоойлунун 18-ки чүүлүгө дүүштүр, өрттүн айыыл чоруунун хемчеглерин чурттакчы чонга өөредирин организастаар талазы-биле, Тыва Республиканың Чазанын доктаадыры болза:

1. Тыва Республиканың девискээринге өрттүн айыыл чок чоруунун хемчеглерин чурттакчы чонга өөредир дугайында коштунган Дүрүмнү бадылаар.

Тыва Республиканың Чазанын 2008 чылдың март 6-да №108 доктаалы-биле бадылаан

Тыва Республиканың девискээринге өрттүн айыыл чок чоруунун хемчеглерин чурттакчы чонга өөредиринин дугайында Дүрүм

1-ги кезээ. Ниити чүүлдер

1. Амгы Дүрүмнү школа назы четпээн, ниити билигин ортумак өөредилге болгаш дээди өөредилге черлеринге, өчүнүн хевиринден хамаарылга чокка шупту организацияларга, албан черлеринге, бүдүрүлгелерге ажыглаар болгаш өрттүн айыыл чок чоруунун адырынга нормативтиг баазаны болгаш хоойлужулгалары сагырыныч угулдурун.

2. Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың «Өрттүн айыыл чок чоруунун дугайында» хоойлуларына үндэшилел, Россияның ОБЯ-ның 2003 чылдың июнь 18-те №313 дужаалы-биле бадылаан 01-03 өрттүн айыыл чоруунун Дүрүмүнө дүүштүр (2003 чылдың июнь 27-де Россия Федерациязының Юстиция яамызының бүртүкээни №4838) Тыва Республиканың чурттакчы чонун өртке удуз белектерин боттандырып чорудар.

3. Өрт болу бергенде хөдөлүрүнүн болгаш өртке дузаны келдиртирин, өрт өжүреринин эргежок чугула дериг-херекселдерин ажыглап билдир, амдыралга болгаш объектилерге өртке удуз чурттакчы сагыры, өрттүн айыыл чок чоруунун чурттакчы хамаатыларын өөредир сорулга-биле өөренип турар аныктарга, назы четпээн уругларга, бүдүрүлгелеринин ажылдакчыларынга, чурттакчы чонга өртке удуз белектерин чорудар.

4. Организацияларын, бүдүрүлгелеринин ажылдакчыларын өрттүн айыыл чок чоруунун хемчеглерин өөредилгезин үезинде болгаш шынарлыг организастаары дээш харысалганы ол бүдүрүлгелерин удузтукчуларынга дагзыр.

5. Өрттүн айыыл чок чоруунун хемчеглерин өөредирде чурттакчы чонун хуралдарын, бе-седаларын, семинарларын, лекцияларын, өрт-

техниктиг минимумнарын, өртке удуз инструк-цияны чорудуп тургаш эрттирер.

6. Күүсекчи эрге-чагырганың федералдыг органдарының бадылааны болгаш ажылдап кылганы тускай программаларына дүүштүр өрттүн айыыл чок чоруунун хемчеглерин өө-редирин боттандырып чорудар.

7. Бүдүрүлгенин онзагай байдалында дүүш-тур (частырынга айыылдыг болгаш өртке онза-гай айыылдыг улаштырарга немелде инструк-ция турар) өрттүн айыыл чок чоруунун хемчег-леринин дугайында инструкцияны объект бүрүзүгө өрттүн айыыл чок чоруунун күштүг болуп турар чуртукчуга дүүштүр албан ажылдап кылып болгаш өртке удуз инструкцияны чору-дары дээш харысалгалыг кижини быжыглаар.

8. Өчүнүн хевиринден хамаарылга чок аң-гы-аңгы организациялар болгаш албан черлери чогуур чагы талазы-биле Бүгү-россияның эки-тура өрт нитилелинин Тываның республика ор-ганизациязынга, шупту хевирлеринин өөре-дилгезин организастаар азы ажыл-чорудулга-нын ол хевиринге чогуур лицензиялыг еске-даа организациялар эрттирер эргелиг болур.

2-ги кезээ. Өртке удуз инструкция

9. Өртке удуз инструкция – ол өрт болу бер-ген таварылгада хөдөлүр болгаш өртке удуз камгаланынын дериг-херекселдерин, албан черинин ажыл-чорудулгаларын онзагай хеви-рин өөренири, өрттүн айыыл чок чоруунун кол негелдезин албан черинин ажылдакчыларынга чедирери болур.

10. Бүдүрүлгелер техниканың айыыл чок чоруунун талазы-биле кабинеттиг болур, орта өртке удуз инструкцияны чорудуп болур. Ын-чангаш ол кабинет өртке удуз чуртукчуга плакаттарлыг, өрттүн айыыл чок чоруунун чору-

мун, инструкцияны болгаш амдыралга өрттү болдурбазынын талазы-биле материалдарлыг болуру албан.

11. Организацияларын болгаш албан чер-леринин шупту ажылдакчыларынга өртке удуз инструкцияны эрттирген соонда, чүгүле ынчан ажылдап кирерин чөпшээрээр. Өртке удуз ин-струкцияны эрттирери ажылдың байдалындан болгаш үезинден хамааржыр болгаш дараа-зында чүүлдерге чарлыр:

- кирилде чүүл;
- баштайгызы;
- катаптаары;
- пландан дашкаар;
- тускай сорулгалыг.

11.1. Өртке удуз кирилде инструкцияны мергежилге болгаш ажылдап турар эрге-дужаалындан хамаарылга чокка катап күлээп алган шупту ажылдакчылар-биле чорудар. Ор-ганизацияга болгаш албан черинге өрттүн айыыл чок чоруун хандыраары дээш харысал-галыг кижини инструкцияны эрттирер.

Ынчангаш инструкцияны эрткен кижилер-нин албан таныжар чүүлдер:

- организацияга болгаш албан черинге өрт-түн айыыл чок чоруунун негелдезинин байдалы;
- өрттүн айыыл чок чоруунун талазы-биле нормативтиг-техниктиг документилер болгаш нормативтиг, эрге-хоойлу актылары, хоойлужу-дугалар;
- албан черинге өрттүн айыыл чок чоруун хандыраар талазы-биле бодунун эрге-дужаа-лынын хүлээлгези.

11.2. Өртке удуз баштайгы инструкцияны ажылдаары-биле чаа чедип келген ажылдак-чылар, бүдүрүлгө практиказын эрттирери-биле чедип келген азы өөренип келген өөреникчилер болгаш студентилер, сургакчылар келгенер, бир кезээден ескезинче шилчип келген ажыл-чыннар, ажылга күлээп алган шупту ажылчын-нар-биле ажыл-чорудулгазын эгелээр бетинде ажылдаар черинге эрттирер.

Өртке удуз инструкцияны оларның мер-гежилге дүүштүр ажылдың хевиринин айыыл чогуу билеринге ажылдакчыларны чедирер сорулга-биле эрттирер. Ажылдаар черде турар өрт өжүрер, өрт харылаазынын дериг-херек-селдерин өрт болу берген таварылгада ажы-лаар чуртукчуга таныштырар.

Организацияга болгаш албан черинге өрт-түн айыыл чок чоруун хандыраары дээш хары-салгалыг кижини инструкцияны чорудар.

11.3. Өртке удуз катап инструкцияны объек-тиге өрттүн айыыл чок чоруун хандыраары дээш быжыглаан харысалгалыг кижини өрттүн айыыл чоруунун хемчеглеринин билин быжыглаар сорулга-биле организацияны, албан черинин ажылдакчылары-биле чылда чангыс катап эрттирер.

11.4. Өртке удуз пландан дашкаар инструк-цияны албан черинге өрттүн айыыл чок чоруун хандыраары дээш харысалгалыг кижини дараазында сорулгалыг эрттирер:

- чаа хүлээп алган ажылчыннарын өөредир азы өрттүн айыыл чок чоруунун адырынга нормативтиг эрге-хоойлу актылары болгаш хоойлужулгалар өскерилгенде;
- технологуг чорудулганы болгаш дериг-херекселдерин солааны-биле таныштыраары азы хандырып турар ажылдакчыларга өрттүн айыыл чок чоруунун хемчеглеринин немелде билин негеттенип келгенде;

-организацияларын болгаш албан черле-ринин ажылдакчыларын билин чедипшеп турары тодаратынганда, Россия Федерациязы-ның Хамааты камгалал, онза байдалдардан болгаш оон уруктары чылдадыр талазы-биле яамының Тыва Республика талазы-биле Кол эргелелин таллаарын негелдезинин талазы-биле өрттүн айыыл чок чоруунун хемчеглерин немей өөредир;

-организацияларын болгаш албан черле-ринин ажылдакчыларын ажылдың бир участо-гундан ескезинче шилчкенде, өрттүн айыыл чоруунун хемчеглеринге болгаш чаа хүлээл-гезинге өөредир;

-ажылындан бир чыл ажыг үезде үзүктел и бергенде өрттүн айыыл чок чоруунун хемчег-леринин талазы-биле нормативтиг эрге-хоойлу актыларын болгаш хүлээлгезин, кол негелдезин катаптаары;

-өрттүн хып үнеринге чылдагаан болур өрт-түн айыыл чок чоруунун чуртукчуга организация-нын ажылдакчыларын хажыдарын болдур-бас.

11.5. Өртке удуз тускай сорулгалыг инструк-цияны мергежилдин талазы-биле дорт хүлээл-гези холбашпаан, чангыс катап күүседир ажыл-дарже угланган албан черинин ажылдакчылары эртер.

12. Өрттүн айыыл чок чоруунун хемчеглери-нин билин хынаан түнелин инструкцияны дыннаан болгаш ону таныштырган кижинин ат-тарын салдырып тургаш, журналга албан демделээр, а орта ажылды күүседирин оларга чөпшээрээнин айтыр. Чедир белектемээр, өрт-түн айыыл чок чоруунун хемчеглеринин билин хыналдазын эртпээн кижилерин ажылче кирибес болгаш катап билинин хыналдазын эрттери болан.

3-кү кезээ. Өрт-техниктиг минимум

Өрт-техниктиг минимум (моон сонгаар-ӨМ) – ол өрттүн айыыл чоруунун чуртукчуга тускай шингээди алыр болгаш бүдүрүлгенин онзагай байдалында таарымчалыг билинин деннелин бедирер сорулгалыг болур болгаш өрттүн айыыл чок чоруунун хемчеглеринин ажыл-дакчыларга өөредиринин кол хевир болур.

14. ӨМ-нин өрттүн айыыл чок чоруун ханды-раары дээш харысалгалыг кижилерге, инженер-техниктиг ажылдакчыларга, удузтукчуларга үш чылда бир катап болгаш организацияларын, албан черлеринин ажылдакчыларынга чылда бир катап эрттирер. Өөредилгени эрттиреринин, чуртукчуга болгаш хоууаазын организациянын, албан черинин удузтукчугу дужаалы-биле чарлаар.

15. Бүгү-россияның эки туранын өрт нити-лелин Тываның республика организациязы, Тыва Республиканың девискээринге хамааты камгалал, онза байдалдардан чурттакчы чонну болгаш девискээрлерин камгалаар болгаш сугдан камгалаар талазы-биле ажыл-чорудул-ганы хандыраар агентилелдин өөредилге-мето-дика теу, а ол ышкаш ажыл-чорудулганын ол хевиринге чогуур лицензиялыг еске-даа ор-ганизациялар таарымчалыг хевиринин програм-мазынга өрт-техниктиг минимумну бүдүрүлгенин ажылындан чардыктырбайн, дараазында ажыл-

дакчыларга өөредир;

- албан черлеринин удузтукчулары;
- бүдүрүлгелерде өрттүн айыыл чок чоруун хандыраары дээш харысалгалыг кижилер;
- албан черлеринге өрттүн айыыл чок чо-руунун хемчеглерин өөредирин боттандырып чорудар педагог ажылдакчылар.

16. Бүдүрүлгелерин бодунга чангыс аай программага дүүштүр ӨМ-ни өөредирин дараазында ажылдакчылар эртер:

- албан черинин кижизидикчи башкылары;
- бүдүрүлгелерин дүн-хүн камгалалын тудуп турар ажылдакчылар;
- өрттүн айыылдыг ажылдарын күүседип турар ажылчыннар.

17. Организациялар, албан черлеринге ӨМ-нин билин хынаар удузтукчу дужаалы-биле (айтышкыны) комиссияны тургузар.

18. Бүдүрүлгенин, организациянын удузтук-чузунун бадылаан графинге дүүштүр, үштен эвээш эвес кижиден тургустунган комиссия ӨМ-нин билинин хыналдазын чорудар.

19. ӨМ билин хынаар талазы-биле комис-сиянын составына удузтукчу, организацияга, албан черинге өрттүн айыыл чок чоруу дээш харысалгалыг кижини кирер.

20. Организацияларын, албан черинин ажылдакчыларын ӨМ билин хынаарынын контроль айтырылганын даңзыын, органи-зацияларын, албан черлеринин ажыл-чору-дугаларын углангышкыны дүүштүр комис-сиянын составы ажылдап кылыр.

21. Электроннуг санаар машиналарын персоналдыг баазынага ажылдап кылган про-грамманы ажылдакчыларын контроль-өөре-дилгезинин ӨМ билин хынаарына ажыглаан таварылгада, контроль айтырылганы-биле баш бурунгаар таныштырар болгаш ону өөренири-нин чуртукчуга ажыглаар аргазын албан хан-дыраар.

22. Бүдүрүлгелеринин, албан черлеринин ажылдакчыларын ӨМ билин хынаан түн-нелин комиссиянын хуралынын протоколунга бүртүкээр.

23. ӨМ билин хыналдазын эрткен ки-жилерге, шындыгына берип турар бүдүрүл-генин, организациянын таңмазы-биле шын-зыткан, комиссиянын даргазынын адын салган, тургустунган хевирин шындыгына чуртукчуга езууга албан бээр.

24. ӨМ билин хыналдазынга кирер ужуруг ажылдакчылар болгаш чедир беле-кеннээнден эртип шыдаваан кижилер бир ай хоууаадан оран эвес катап хыналдазын албан эртер. ӨМ билин хыналдазын катап эртип шыдаваан ажылдакчыларга албан-хүлээлгезин күүседиринге чөпшээрелди бээр хоруугу ол ажылдакчыларын моон сонгаар албан-хүлээл-гезин күүседирин тургустунган чуртукчуга организацияларын болгаш албан черлеринин удузтукчулары шинтирээр.

4-кү кезээ. Өрттүн айыыл чок чоруу-нун хемчеглеринге чурттакчы чонну өөредир, өртке удуз инструкция

25. Чурттакчы чоннун ажылдакчы кезээнге өртке удуз инструкцияны (пенсционерлер, ин-валидтер, назыны улгады берген кижилер) хо-райнын (районнун) социал камгалал албан чер-лери, чуртталга организацияларын чылдың-на боттандырып чорудар. Чурттакчы чоннун ол деннелин тускай инструкцияны адын салды-рып тургаш, муниципалдыг тургузулгаларын баш-тырары болгаш организацияларын удузтукчу-ларынын томуйлаан кижилери эрттирер чылдың-на.

26. Чурттаар оран-саваны ажыглап турар организация чуртталга бажынында чурттап турар кижилерге, харысалгалыг бажын ээле-ринге өртке удуз инструкцияны чорудар.

27. Харысалгалыг бажын ээлери өрттүн айыыл чок чоруунун хемчеглерин сагырынын дугайында чурттакчыларга дыңнадыр.

28. Оон кымга хамааржыры хамаарылга чокка, нити чуртталга бажынында чурттап тур-рар кижилерге инструкцияны ол бажынын ха-мааржыр турар организациянын удузтукчу-зунун томуйлаан кижизи чылдың-на чорудар.

29. Россияның ОБЯ-нын Тыва Республика талазы-биле Кол эргелелин куруненин өрт хайгаарал эргелели-биле дугурушканы-биле болгаш Тыва Республиканын Өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказынын яамызынын ажылдап кылганы программа талазы-биле өрт-түн айыыл чок чоруунун үндэзини-биле өө-редилге теманын хевиринге (оюннар) өртке удуз белектерди уругларын школа назыны четпээн уруглар албан черлеринге чорудар.

«Амдырал ажыл-чорудулганын айыыл чок үндэзинери» деп курска дүүштүр нити били-нин өөредилге албан черлеринин 1-ден 11 клас-ка чедир өөреникчилеринге өртке удуз беле-ктерди эрттирер. База 2003 чылдың июнь 18-те Россияның ОБЯ-нын №313 дужаалы-биле бады-лаан 01-03 өрттүн айыыл чок чоруунун Дүрү-мүнө дүүштүр (2003 чылдың июнь 23-те Россия Федерациязынын Юстиция яамызына бүртү-кээни №4838) квартал санында өөреникчилер-биле кичээлден дашкаар үезде өрттүн айыыл чок чоруунун чуртукчуга сагыры талазы-биле немелде кичээлдерин эрттирер.

Ортурмак болгаш дээди өөредилге черле-ринин дыннакчыларынга болгаш студентиле-ринге өртке удуз белектерди Россия Феде-рациязынын Хамааты камгалалынын херекте-ринин, онза берге байдалдар болгаш бойдузун халаттарынын уруктары чылдадыр талазы-биле яамынын Тыва Республика талазы-биле Кол эргелели-биле дугурушкан тускай програм-ма талазы-биле эрттирер.

5-ки кезээ. Харысалгалыг

30. Организациянын, албан черин удузтук-чуу өрттүн айыыл чок чоруунун негелдезин хажыдыт чуртукчуга үзээн дээш, а ол ышкаш өрттүн айыыл чок чоруунун адырынга еске-даа хажы-дышкыны болгаш куруненин өрт ор-ганынын эрге-дужаалдыг кижилеринин бижимел дындадыларын үезинде күүсетпээни азы ону күүседиринден оиталааны дээш ажылдакчыны сагындырып болур эргелиг.

31. Бүдүрүлгелерин удузтукчулары, а ол ышкаш өрттүн айыыл чок чоруунун хемчеглерин албан черинин ажылдакчыларынга өөредир-нин организациянын, өрттүн айыыл чок чоруу-нун негелдезин өрттүн айыыл чок чоруу дээш харысалгалыг кижилер күүсетпээн таварыл-гада, ол эрге-дужаалдыг кижилер Россия Феде-рациязынын күштүг болуп турар хоойлужу-дугаларына дүүштүр харысалгага онаажыр.

Сарыг шажын

МАРАФОН ЭРТКЕН, ТУДУГ ЭГЕЛЭЭН

Баян-Тала суурга субурган тударынга ачы-дуза көргүзери-ниң марафону чоокта чаа ол суурнуң Культура бажыңыга болуп эрткен.

Субурганны тудар талазы-биле эгелекчи бөлүк ол чер чурттуг, амгы үеде Кызылда чурттап-ажылдап чоруур: Улуг Хуралдың Хоойлужудулга палатазының депутады Семис Давааевна Оюн, үр үеде тыва телерадионун дикторунга ажылдап чораан, күш-ажылдың хоочуну Дыдый Давааевна Сотпа, Кызыл хоорай чагырыкчызынга ажылдап чораан, амгы үеде чагырыкчының чөвүлекчизи Дмитрий Калчанович Донгак, Баян-Тала суурнуң школа коллективи, суму чагыргазы болгаш өскелер-даа бо марафонну бедик деңгелге организаптап эрттирген. Субурганны тударының чурумун хажыглазы-биле Тываның Камбы-ламазы болгаш өске-даа башкылар арга-сүмезин берген. Субурган тударынга херек материалдарны белеткеп четчелээр, ону удуртуп-башкаар буян үүлени ол чер чурттуг, амгы үеде Кызылда ажылдап-чурттап чоруур тудуг инженерии Датгыт-оол Манчин-Доржуевич Ооржак кылып чорудуп турар.

Марафон эрттирери белен эвес ажыл. Ону организаптап чорударынга хөй үе, белеткел, кол-ла чүве – улустуң идепкейлиги киржилгезин чедип алыры. Бо талазы-биле езу-чурумну эки билерин ол чер чурттуг лама-башкы Ким Доржуевич көргүзүп, боду холу-биле кижип тургаш, марафоннуң сценазын каастап кылганы онзагай болганындан, чыылган улустуң чорук-үүлөге киржи келгенине улуг күзөл-сорукту оттурган. Тарина бижээн кассетада тааланчыг аялга-биле мөргүл ыры хоюнайдыр чаңгыланып турган.

Субурган тударының езу-чурумун езу-гаар марафонга келген дөрт улуг башкылар: Камбы-ламаның оралакчызы Дит Камбы-лама Монгуш Мерген башкының удуртулгазы-биле, кенсур ринпоче Норбу-Самбуу Март-оол, Чингис Сат база моол башкының киржилгези-биле барык бир шак иштинде мөргүл номчаан соонда, чыылган чоннуң сагыш-сеткили чингеп, Бай-Тайганың, Бора-Тайганың, Кызыл-Тайганың, Хөр-Тайганың, Адар-Төштүн, улуг Хемчиктин ээлери эз көрнүп, кайгамчык чылыг, чырык хүнү буян кылган улуска сөңгөп берген ышкаш болган.

Марафонну партия-совет ажылының хоочуну, ол чер чурттуг Базыр Давааевич Монгуш эге сөзү-биле ажитканы база тава-рылга эвес. Ол кайы-даа районга, кандыг-

даа албан-дужаалга ажылдап чорааш, чонунуң үндезин шажын-чүдүлгезин хүндүлөп чораанын, барган-на черинге ол чүдүлгени келир салгалга арттырып каар дээш болдунар-ла дузаны кылып чораанын сактып чугаалаан. Ооң-биле чергелештир ол Баян-Талага чурттап чораан дыка хөй лама-башкыларны чугаалап, оларның эң баштайгылары, амгы үеде мырыңай уттундурар чыгыы апарган лама-башкыларның аттарын безин адап, чонга таныштырганы кайгамчык солун болган.

Бо марафонга Баян-Тала суурнуң чурт-такчыларының, школа коллективинин, суму чагыргазының организаптап чоруткан ажылын онзалап демдегеп тур мен. Оларның ачызында өске кожууннарда ажылдап-чурттап чоруур баян-талажылар, чалаткан аалчылар – 500 хире кижиге аш-чем, ижер суксундан хомудал чок арткан.

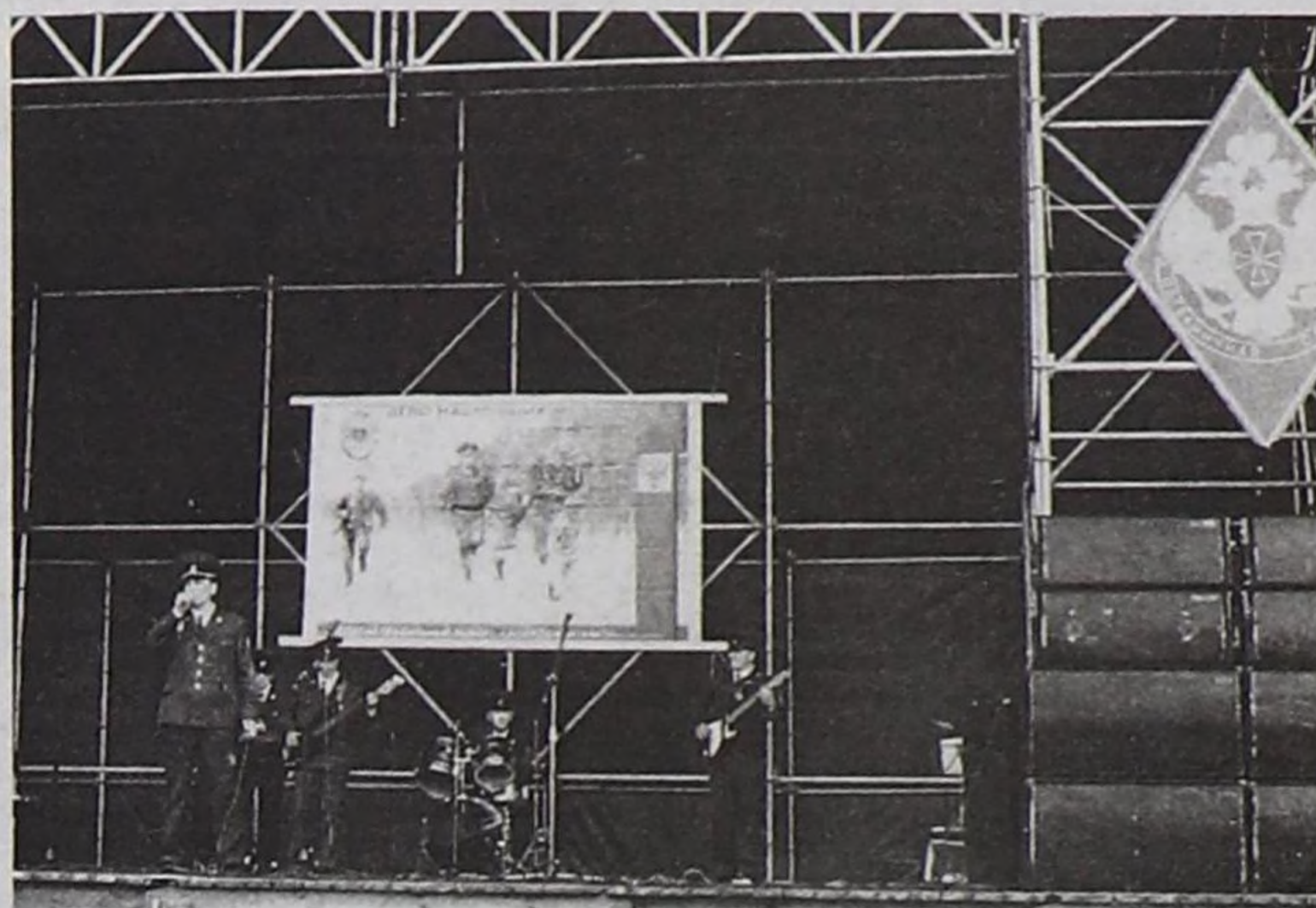
Иитизи-биле марафонга киришкен чондан субурган тударының ачы-буян чыылдазынга 380 муң ажыг акша-төгөрик кирген. Ол ам-даа уламчылап турар. Оон аңгыда аш-чем, мал-маган салганындан эгелээш, сагыш-сеткил деткимчезинге чедир ачы-буян кылганнарны база онзалап демдегелес аргажок. Чүге дээрге, ол марафонга тайылбыр кылып чүве чугаалааш, Камбы-ламаның оралакчызы мынча дээн болгай: «Муң акшаны харамнанып бээриниң орнунга он акшадан эки сеткилинден берип кааның дээр, чок-ла болза, анаа-ла эң-не арыг сеткилин-биле чалбарып каг. Ынчан ол бүгү эки болур».

Башкының ынча дээни туугай чугаа эвес. Ону делгемчиде чугаалаар болза, субурган тударынга эң-не арыг сеткил-биле кижир, аас-сөс былаашпас, арага-дары ишпес, субурганны камгалап карактаар, үрөп, тонап болбас. Ону кылырынга бичии-даа бол, чаагай сеткил-биле дузалажыр дээни ол.

Амгы үеде субурган тударынга херек материалдарның мөөңнээшкени Д.М.Д. Ооржактың санаашкыны болгаш удуртулгазы-биле чоруп турар. Баштайгы чүктүг КамАЗ машина чүс ажыг шоодай цемент, дөртөн ажыг шоодай тарааны болгаш шыдаар шаа-биле өске-даа материалдарны чүдүрүп алгаш, Баян-Тала суурга чедирген. Субурган тудуун апрель 25-тен эгелээш, үзүк чок ажылдап тургаш, бир ай хуусаада доозарын шиитпирлээн. Субурганны тудуп турар үеде бир лама-башкы ону доктаамал хайгаарап, кылыр ужуруг сагылдарын чугаалап берип тургаш шын кылдыарын Тываның Камбы-ламазы сүмөлээн.

Нина КУУЛАР.

Найырал эстафетазы эрткен

Апрель 6-да Кызылдың Арат шөлүңгө чурттуң Кызыгаар шериглери-ниң тургустунганындан бээр 90 чылынга тураскааткан байырлыг хем-чеглер болуп эрткен. Баштай кызыгаар шериглери, ооң соонда хоорайның школаларының шериг-патриотчу бөлүмнеринин киржикчилери индир мурну-биле байырлыг чыскаал-биле эрткен.

Кызыгаар шериглеринин хоочуннарынга база бөгүнгү кызыгааржыларга байыр чедир-ишкенин соонда, оюн-тоглаа эгелээн. Байырлыг хемчегге тускай тургускан сценаже баштай Кызылдың кызыгаар отрядының «Кызыгааржы» ыры-хөгжүм ансамблиниң бот-тывынгыр артистери — офицерлер үнгөн. Олар шериг-патриотчу ырлары хөйүнчү мурнунга бедик деңгелге күөсеткеннер.

Кызыгааржыларның эстафетазын Кы-

зылдың уругларның уран чүүл коллективтери хүлээп алгаш, боттарының номерлерин күөсеткеннер. Оларның аразындан Кызылдың №9 ортумак школазының «Ангелочки» бөлүүнүн танцызын, а олар «Алдар минута-зы» деп төп бирги каналдың теле-төлевиленин киржикчилери дээрзин утпаалы, республиканың уруглар аразында бо чылгы «Хамнаарак» эстрада ырларының конкурсу-нун лауреады Ай-Мерген Салчактың ырызын, Кызылдың анык көрүкчүлөр театрының бичии артистеринин көргүзүглерин шөлгө чыылганнар сонургап көргөннер.

Бо патриотчу акцияны хамаарышпас күрүнелер демнежилгезинин совединиң шиит-пири-биле эрттирип турар болгаш эстафета эрги ССРЭ-ниң иштиги кызыгаары-биле чоруткаш, май 28-те, Кызыгааржылар хүнүнде Москвага Поклонная Горага эстафетаны түннээр.

Виктор САНДАР.

Авторнуң тырттырган чуруу.

СУГ...

Берге айтырыг

Чылдың кандыг-даа үезинде Чаа-Хөл суурда суг айтыры кончуг берге байдалда. Суурнуң бедик талазында турар кудумчуларга суг чайладыр келбес. Ынчангаш суурнуң чурттагыч чону чайын ногаа тарыырындан чөгө-нир апарган. Суг чокта, картошка безин тарыырга, кадып каар чүве. Суг кудар улуг савалыг кижилер водовозтан сугну садып алыр, а ол водовоз үргүлчү база келбес.

Кудумчуларда суг алыр колонкалар бар, ону харылап турар «Водоканал» бүдүрүлгези база бар. Ынчалза-даа ол колонка-

ларның чартык кезин доңа берген кыштаар. «Водоканалдың» ажылчыныры сугну чогуур үезинде насостар-биле сордурбас, бир хүн суг эки келир, бир хүн хүнзедир чок-даа болур.

Чаа-Хөл тудуу доозулгандан бээр 20 чыл оранчок ажа берген. Ынча үе иштинде чаңгыс суг сордурар насос немей салдырган. Суг шыгжамыры дээш Улуг-Хем биле Чаа-Хөл кожууннарга эвээш эвес түннүг акша кээп турар, ол хирезинде суурда чаарттыган, немей туттунган тудуг-даа чок. Ол акшаның кайнаар барып турары билдинмес. Ол-даа канчаар, суг-ла болза, чоннуң амыдыралына улуг деткимче, улус ногаа, картошка тарып алыр болгай. Немай күштүг насостардан салып берзе деп бодалым бар.

Андрей ДАГБА-ЛАМА.

Чаа-Хөл суур.

ОГОРОДЧУГА

С
У
М
Е

Чимистиг ыяштарны белеткээри

суггарарда хөөлбектелдир кутканы дээр, ийде, ыяштың дөзүнүң үстүкү хөзүнүн доңгаш, кадыг доңган каыт тургустунган адаанда хөй санныг дазылдарны кышкы сооктан доңа бээринден камгалаар. База бар чугула ажал чимистиг ыяш бүрүзүнүн дөзүн өдек-биле чылыглап, шуглаары албан, өдек хөй болган тудум, эки, 60-70 см. бедик болуру таарымчалыг. Ол өдекти кайын алырыл? Күскү үеде, соок дүжүп турда, огурең олурткан өдектиг чалывысты доңмаанда үндүр эжер болгай бис. Ону бис ыяштарывыстың дөзүнче дажыглап урар бис. А чылыг үе – час келирге, өдектиң (перегной) артыын картофель шөлүнче, азы каттарның сывының адаан аштааш, ынаар чемиш кылдыр урар бис.

Оон ыңай Тываның девискээринге садтарны көөрге, чаглактыг херимнер азы бажыңның мурнуу хүннүг талазынга олурткан ыяштарның үр чурттаарын оваардым.

Ынчангаш үнелиг ыяштарывысты чаглактыг, хаттан камгаланыр черге олуртканы дээр деп көөр чордум. Оон ыңай күскү үеде ыяштың артык үнүп келген будуктарын одура кезер, бо ажылды чазын база чоргузуп болур. Часкы үеде ыяшты өөренип, хайгааралга алыр: бичии чинге будуктарның херээ чок, ол кышкы соокка доңгаш кошкар, аарыг тывылдырып, бүдүн ыяшты аартып болур. Кескен будуктарның орнун сад вары (садыгларда бар) чаар, азы хендир үзүн ажыглап болур.

Ыяштарны олуртуп тургаш, сортаайы-биле бөлүктөй олуртуп, онгарның ханызы 60-70 см., олче хөзүндөн аңгыда, минералдыг чемишчилгелерни, иринди өдекти 2-3 кочал чедир урарын утпас. Олурткан улуг ыяштарның дөзүн час бүрүзүндө чымчактаар (дазылынга дээп болбас), немелде 3-4 кочал ирип калган өдекти ургаш, холуй шимчедип, чемишти бергеш,

эки суггарар.

Слива – чимистиг ыяштардан соокка эң-не шыдамыккай эвес, часкы хаттар үезинде чечектелир ужурундан чезээн, доозунчугаштарын хат үрөп, алгаш баар уламындан улус сливаны марля-биле түр шуглап, чаглакты кылып ап турар.

Черле ынчаш кааң чайларда культурулуг үнүштеривисче халда-вас чүве чок: үнүштүн өзүлде-шыдалы бичии-ле баксыраарга, аарыг тыптыр, хоралыг курттар көвүдей бээр. Ооң-биле демисе-жирде, эрги аарып турган будуктарны кескеш, ол ыяштың бүрүлери өрттедир, каттарның бүрүк-чигештери чазылбаанда кырынче изиг сугну лейка-биле чаштырар, хоралыг курттарның оолдары (личинкалары) өлзүн дээш хораннаар, теплицаны база-ла арыглаар, чугайлаар. Ыяшты чамдыкта бичии шимчедип, силгип база болур, ынчан чамдык курттар дүже бээр, оларны чыгаш, өрттедир.

Бо хоралыг курттарны чок кылып турар чүүлдер – куштар болур. Олар куштарның чемижи. Ынчангаш сад, огород шөлүңгө куш

уязын үрөп болбас, харын-даа оларга хааржак бажыңчыгаштарны тудуп берип, ону бедидир азып, чөмгөрер болза, оларның ажыы улуг. Ооң ыңай химиктиг аргалар бар: белең кылдырган хоран бүдүмелдер садыгларда хөй-дүр, ынчалза-даа олар-биле кичээнгеилг болуру чугула. Оларнын дугайында дараазында бижиини кызыдар мен.

Дораан негеттинип турар ажылдарывыс: олуртур өстүрүп турар өзүмнеривисти (рассадаларны) улуг саваже олуртур. Езулуг бүрүлериң саны 3-4 чедир болуру чогулчалыг. Ону тарыырга сывын хөзүнчө ханы олуртур, эки суггаргаш, баштайгы үеде хүннүг сонгаа салбас. Ийде, кол чүве үрезинерни четчелеп, каяа чүнү олуртурун планнаар. Үште, эрте чылып эгелээни-биле шуглап, чылыглан чүүлдерден каттарны хостаар. Эргилеп калган, үрелген будуктарны одура кезер. База кандыг чимистиг ыяштарны, каттарны немей олуртуп болурун көрүп, олуртур анык дөстөрни кайын тып, садып алырын сүмележир.

Толунчап САТ.

Арга-арыг аукционун эрттиреринин дугайында дыңнадыг

Тыва Республиканың Арга-арыг ажил-агыйының агентилели — аукционун организатору аас-биле садыглаашкынның хевиринге ыяш белеткелинин талазы-биле сайгарлыкчы ажил-чорудулганы боттандырар сорулга-биле арга-арыг үнүштерин садар-садып алырының керээлерин чарарына эргени садып алырының талазы-биле арга-ыяш аукционун 2008 чылдың апрель 25-те 10.00 шакта (тус чериниң үези-биле) дараазында адреске эрттирер: Тыва Республика, 667007, Кызыл хоорай, Оюн Күрседи кудумчузу, 6.151, каб.14. Аукционга киржиринин чагыгларын 2008 чылдың апрель 10-дан 2008 чылдың апрель 22-ге чедир хүлээп алыр. Өртекти өстүреринин аразының хемчээли (базымы) — аукционга садып турар чүүлүн эге өртээнин 5 хууздан эгелээр. Аукционун протоколунга ат салган хүнүнден 10 ажил хүнүнүн иштинде арга-арыг үнүш-

терин садар-садып алганының керээзин албан чарар. Аукционга киржиринге аукционун организаторунун моон адаанда айыттыганы таблицада агар санынче кириген лот бүрүзүнге баш удур төлээр түңнү 2008 чылдың апрель 22-де, 17.00 шакка чедир кириген турары албан:

Тыва Республиканың Арга-арыг агентилели
ИНН 1701041631 / КПП-170101001,
р/с 40302810200000000002 ГРКЦ Национал банк
ТР, Россияның банкызы Кызыл хоорай, БИК-049304001. «Төлевиринин ады» деп одуруга «Арга-арыг аукционунга киржиринин баш удур төлевири» деп албан айтыр. Аукционга киржиринин дугайында долу медээни база документацияны бо телефондан билип ал болур Силер — 8 (39422) 3-32-44 (харылзажыр кижиге — Шеңне Тюлюшова Кенден).

Арга-арыг үнүштеринин кыска тайылбыры

А/ч №	Турар чери		Кварталдың №	Ажылгал ыяштын хемчээли (куб.м.)		Аймаа	Шөлү, га	А/ч эге өртээ, рубль	Баш удур төлевири, рубль
	Арга-арыг ажил-агыйы	Арга-ыяш а/ч		Иитизи-биле	Оон иштинде тудуг ыяжы				
1.	Шагаан-Арыг	Ак-Туруг	83/10	263	180,5	Л	4,0	36578,2	3658,0
2.	Каа-Хем	Бүрен-Хем	20/21	404	192	Л	8,0	41021,8	4102,0
3.	Каа-Хем	Бүрен-Хем	3/16	381	190	Л	10,0	38913,4	3891,0
4.	Каа-Хем	Бүрен-Хем	69/10	200	153	Л	5,0	30606,8	3061,0
5.	Балгазын	Балгазын	170/6; 176/7	405,3	224,9	Л	9,0	59838,3	5984,0
6.	Танды	Хову-Аксы	191/10	300	160	Л	3,0	36351,6	3635,0
7.	Танды	Хову-Аксы	70/9	325	274	Л	10,0	46546,0	4655,0
8.	Танды	Хову-Аксы	194/9	452,6	390,6	Л	5,0	66501,6	6650,0
9.	Тожу	Сыстыг-Хем	108/27	163	—	Л,Б	2,8	16034,5	1603,0
10.	Туран	Белозерское	8/2, 4,5	124	104	Л	4,0	24967,7	2497,0
11.	Чадаана	Чадаана	151/23	117	95	Л	10,0	25807,3	2581,0
	Шупту:			3134,9	1964,0		70,8	423167,2	42317,0

Прокурор хыналдалары

ХАРЫЫСАЛГА ЧОК ЧОРУКТУҢ ТҮҢНЕЛИ

Тожу кожуунун прокуратуразы Тожу кожуунун чурттакчы чонунун халдавырлыг өт аарының «А» хевир-биле аараанының чылдаганнын хынап көргөн.

2007 чылдың сентябрьдан бо чылдың январь айга чедир Тожу кожуунун беш суурунга халдавырлыг өт аарындан уругларның аарааны демдеглеттинген. Арыг агаарлыг тайгада кожуунун 62 кижиге хирлиг холдарындан аараан. ТР-ниң роспотребхайгаарал эргелелин тускай эртемниглери чайгы дыштанылга үезинде кожуундан дашкаар дыштанып чораан Тоора-Хем школазының эге класстарының өөреникчилери бир дугаарында аараан деп түңнелге келген. Халдавырлыг өт аарындан кижиге аараан таварылгада, эмнелге-про-

филактика албан черинин эмчи ажилдакчылары аарыгны нептерепези-биле оларны чогуур үезинде аңгылаар, хайгаараар ужурлуг.

Тожунун төп кожуун эмнелге-биле негелделерни хажыткан. Эмчилерни бо аарыгны эмнээри-биле быжыглаваан, эмнер чок болган. Баштайгы аараан кижиге илерээрге безин эге школага бо аарыгны нептерепезинге удур хемчеглер албаан. Кожуун эмнелгезинге аараан 16 уруг чыдып турда, төпче чүглейи кижиге аараан деп медээлээн. Бо бүгү болза, албан-дужаалдыг кижиге

жилерин бодунун ажилына ээ-харыысалга чогуун көргүзүп турар, моон уржундан өт аарының нептерээринге чедирген.

Кожуунга аарыгны нептерепезинин хемчеглерин озалдаашкын-биле чоруткан, аарыг кижилер-биле харылзаалыг 450 кижиге тарышкынны чоруткан. Иитизи-биле кожуунун 1015 чурттакчызы тарылганы эрткен, оон иштинде 927 уруглар, 88 улуг назылыг чурттакчы кирип турар. Тыва Республиканың роспотребхайгаарал эргелели организастиг, профилактиктиг болгаш эпидемиологияга удур хемчеглерни каржызы-биле хажытканы дээш эмнелге база өөредилге албан черлеринин албан-дужаалдыг 11 кижилерин административтиг харыысалгага онаар дугайында доктаалды үндүргөн.

Антон БАРАНОВ,
Тожу кожуунун прокурорунун хүлээлгезин күүседип турар.

Чөөн-Хемчик кожуунун Чадаана №2 ортумак школазының **Валерий Владимирович МОНГУШУ** адынга 1995 чылдың июнь 14-те тывысканы А №0111901 аттестаттын читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

ТУТТУНУП ТУРАР БАЖЫНДА КВАРТИРАЛАР САДЫП ТУРАР

Энергетиктер районунда туттунуп турар 3 каат 30 квартиралыг бажында квартираларны садып алырын «Энергия тудуу» КХН-ни чарлап тур. Бажың Буренская кудумчузунда турар, чанында школа, уруглар сады бар.

Бажында 1, 2, 3 өрээлдиг квартиралар балконнарлыг болгаш лоджияларлыг, квартираларның шөлү 45 дөрбелчин метрден 100 дөрбелчин метрге чедир бар. Соңгаларын болгаш оон ийлерин пластиктен кылган. Кирер эжиктери демир, чылыгны, изиг болгаш соок сугларны квартира бүрүзүнде аңгы санап турар.

Бажың дугайында айтырар адреси:

Колхозная кудумчузу, б. 2а.

Харылзажыр телефоннары: 5-90-03 (17 шакка чедир); 5-89-31 (17.00 шак соонда долгаар).

Спортчу маргылдаалар болуп эртер

Чайгы спортчу сезон ажыдышкынынга тураскааткан республика чергелиг маргылдаалар Чөөн-Хемчик кожуунун Чадаана хоорайында 2008 чылдың апрель 12-де болуп эртер:

1. Аът чарыкының беш аңгы хевирлеринге маргылдаалар 10.00 шакта эгелээр.

2. 18 харга чедир элээди мөгелерин хүрежи стадионга 14.00 шакта эгелээр.

Өвүр кожуун чагыргазының оргкомитеди.

Садып тур бис

2 аал ишти чурттаар ыяш бажында улуг квартираны садып тур бис. Квартирада — 3 удуур өрээл, зал — 4х5, ажилчын кабинет бар, аңгы одаар болгаш кирер өрээлдерлиг, аңгы кухнялыг, улуг веранда, кладовкалыг (одалга системазын экижидир кылган), бир кышкы сезонда 5 тонна хөмүр-даш чарыыр.

Хериминин иштинде чунар-бажың, хөмүр-даш урар болгаш ыяш чыып алыр чаа туттунган сарайлар бар. Кат-чимистерлиг садтыг, огородунун шөлү 10 соток, чанында буга-суу агып чыдар, 5 тонна суг доскаары, насос, септиктиг чунар-демир база бар. Демир хаалгаларлыг.

Адреси: Танды кожуун, Бай-Хаак суур, Шоссейная кудумчузу, 6, 17-2. Харылзажыр телефоннар: 8 (39437) 2-16-73, сот. 89232646277.

ЧАРЛАЛ

Чагытай хөлдүн эринде «Орленок» уругларның дыштанылга лагеринге доктаамал танныылдап ажилдаарыга 40-50 хар назылыг ажилгыр, ак сеткилдиң, арагага хандыкшыл чок өг-бүлени чалап тур бис. Танныыл ажилындан аңгыда лагеринин чаксы-күскү септелгезин кылыр, чайгы үеде завхоз, кастелянша хүлээлгелерин база дакпырлап күүседир.

Эккээр документиери: паспорт, күш-ажыл дептери, кадыының дугайында шынзылга, пенсия болгаш эмчи камгалалының, үндүргү органның документиери.

Дараазында адреске кээр: Кызыл хоорай, Щетинкин-Кравченко кудумчузу, 6.31, каб. 308, харылзажыр телефону: 3-02-05.

Тыва Республиканың Хереллекчилер кооперациязының ажилдакчыларының профэвилелин дивискээр организациязы.

«ШЫН» СОЛУННУ ДАМЧЫШТЫР

Бистиң ынак кижилеривис Ай-оол Маадыр-оолович ТЮЛЮШТУ болгаш хеймер чаш думавыс Аян Павлович Монгушту сөөлгү орукче үдежи, Чөөн-Хемчик, Сүт-Хөл, Кызыл, Танды, Каа-Хем, Бии-Хем кожуунардан келген дөргүл-төрелдеривиске, кудаларывиска, Ак-Довурак, Кызыл хоорайлардан келген кады төрээнеривиске, Суш суму чагырга черинге болгаш сумунун чонунга, ажилдап чораан коллективинге, эш-өөрүвүске, ынак думавыстың эштеринге биске моральдыг болгаш материалдыг дузаны көргүскени дээш четтиргенивис илередип тур бис.

Өөнүң ишти, оолдары, авазы, кады төрээнери.

Бистиң ававыс Валентина Хопуновна ХЕРТЕКТИ сөөлгү орукче үдеп, биске моральдыг болгаш материалдыг дузаны көргүскен: Барыин-Хемчик, Бай-Тайга, Улуг-Хем, Мөңгүн-Тайга, Тес-Хем кожуунардан база Ак-Довурак, Кызыл хоорайлардан келген төрелдеривиске, эш-өөрүвүске, кудаларывиска, ТР-ниң Кадык камгалал яамызында, ТР-ниң Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдө яамызында ажилдап чоруур коллегаларывиска, Бай-Тайга кожуунун чагыргазына, Тыва Республиканың Прокуратуразының болгаш Истелге комитетинин коллективтеринге, республиканың кожуунун эмнелгелеринден хөй санныг эмчи эштеривиске улуу-биле четтиргенивисти илередип тур бис.

Өөнүң ээзи, уруглары.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа. Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун оралакчызы — 2-19-87, тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.
КИДИСТЕР: иитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажил-агый, очулга — 2-17-09, улутпур — 2-40-77. e-mail: shyn@tuva.ru
Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.
Тираж 9200. Чагыт 37. Номерни парлапгаже дужааганы: график езутаар — 22.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит», Кызыл ИНН—1701008468; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлаалга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызының Ортаахы Сибирде регионнар аразының дивискээр эргелели «Шын» солунну 2004 чылдың май 14-те эде бүртүккэн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күүрүгүнүн бүдүрүлгезинге парлаан (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлааттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыганы саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыглары дээш авторлар боттары харылдаар.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.